

Att investera i barn och utjämna livschanser

Gøsta Esping-Andersen

Att investera i barn och utjämna livschanser

Gøsta Esping-Andersen

Efterord av Anders Nilsson & Örjan Nyström

Tankeverksamheten inom Arbetarrörelsen i Göteborg

Författarna svarar själv för framlagda uppfattningar och slutsatser i Tankeverksamhetens skrifter.

Ansvarig utgivare: Ann-Sofie Hermansson.
www.tankeverksamheten.se
redaktion@tankeverksamheten.se

Göteborg 2011

Att investera i barn och utjämna livschanser¹

Standardkritiken mot välfärdsstaten är att den offrar effektivitet för att uppnå jämlikhet. Argumenten är att välfärd eroderar incitamenten för arbete, reducerar vår benägenhet att spara och minskar produktiviteten. Om det skulle vara så att det sociala skyddet verkligen biter handen som föder det, så står vi inför ett grymt val.

Teorin om ett bytesförhållande mellan effektivitet och jämlikhet vilar emellertid mer på tro än på fakta. Empiriska studier har inte kunnat bekräfta några större effektivitetsförluster som kan tillskrivas välfärdsstaten (Barr 1998, Atkinson 1995 samt Atkinson & Viby-Morgensen 1993). Det finns däremot starka argument för att den faktiskt bidrar till en starkare ekonomi. Friska och välutbildade medborgare är mer produktiva, och om de känner sig trygga är de också mer benägna att acceptera snabba förändringar. Globaliseringen och snabb teknisk utveckling kommer, praktiskt taget oundvikligt, att leda till en större osäkerhet på arbetsmarknaden. Många har därför argumenterat för att globaliseringen ställer ökade krav på en stark välfärdsstat (Katzenstein 1984, Garrett 1998). På liknande sätt har det förts fram att mer flexibla anställningsförhållanden behöver mötas med större välfärdsgarantier för individerna (Hemerijck 2002, Kvist 2002, Schmid 2008).

Debatten har präglats av en hel del förvirring som har sin grund i bristen på en distinkt definition av jämlikhetssidan i bytesförhållandet. För att uppnå en minsta grad av klarhet måste vi åtminstone skilja mellan utjämning av inkomster och utjämning av livschanser. Vi måste också inse att kopplingen mellan jämlikhet och socialpolitik är mångtydig och inte sällan problematisk.

Inkomstutjämning mäts vanligen genom en jämförelse av inkomstfördelningen före respektive efter skatt och välfärdsutgifter. Det råder ingen tvekan om att välfärdsstater är omfördelande, men till stor del handlar det om överföring av inkomster

---

¹ Texten är en något bearbetad översättning av kapitlet "Investing in Children and Equalizing Life Chances" i Esping-Andersen, G., *The Incomplete Revolution. Adapting to Women's New Roles*, Cambridge: Polity Press 2009. Översättningen är gjord med författarens tillstånd av Anders Nilsson.

under livscykeln, i synnerhet från yngre ålder till äldre. Det står också klart att delar av välfärdsutgifterna mer är till fördel för de välbeställda än för de fattiga. Så är tveklöst fallet när det gäller högre utbildning och de dyraste inslagen inom sjukvården. Allmänt sett har det primära syftet med välfärdsstaten inte varit omfördelning av inkomster för dess egen skull, utan snarare att tillhandahålla försäkringar och skydd. I den grad välfärdsstaten har tjänat jämlikhetsideal har det företrädesvis handlat om att utjämna möjligheter för människor snarare än att utjämna inkomster. Förr sattes detta i samband med klassbegreppet och utfästelsen var att försäkra att klassbakgrunden inte skulle diktera en persons livschanser.

Även den mest ståndaktige förespråkare för teorin om ett bytesförhållande måste hålla med om att människors lika möjligheter är av betydelse för effektiviteten när de främjas som en investering i nationens humankapital. Det var med en sådan inriktning reformpolitikerna under efterkrigstiden föreställde sig att utbildningsreformerna på en och samma gång skulle öka produktiviteten och uttradera spåren av sociala arv. Men i slutet av 1900-talet stod det allt mer klart att den allmänna och kostnadsfria utbildningen hade misslyckats med sin mission att utjämna livschanser. Med utvecklingen av högkvalitativ jämförande forskning, som exempelvis Eriksons & Goldthorpes *The Constant Flux* (1992), har vi tvingats till slutsatsen att i praktiskt taget inga avancerade länder har det skett någon signifikant utjämning av möjligheter: banden mellan social härkomst och ett barns livschanser är i grunden lika starka i dag som på våra farföräldrars tid.²

Frånvaron av verkliga framsteg för människors lika möjligheter, trots alla insatser som har investerats för detta, är en paradox i vår tid. Men som de flesta paradoxer upplöses den när vi når en bättre insikt om de mekanismer som styr det sociala livet. Vad vi nu har fått en bättre förståelse för är att utbildningssystem, oavsett hur progressivt och egalitärt de är utformade, till sin institution är dåligt utrustade för att skapa jämlikhet. Pierre Bourdieu (1977) har givit oss en förklaring, nämligen att skolmiljön till sin karaktär underhåller en medelklasskultur som oavsiktligt straffar barn från lägre sociala skikt. På senare år har det utvecklats en alternativ och troligen bättre förklaring. Med grund i utvecklingspsykologiska rön är det insikten att avgörande kognitiva och beteendemässiga förutsättningar för lärande formas mycket tidigt i barndomen. Vad som händer i förskoleåldern är fundamentalt för barns förmåga och motivation för inläring när de i ett senare skede når det formella utbildningsväsendet. Den sociala härkomstens avtryck är således djupt inpräntade innan vare sig skolan eller välfärdsstaten spelar någon större roll i våra liv. Den logiska slutsatsen är att vi bör ägna mycket mer av vår uppmärksamhet åt vad som händer i familjen än åt utbildningspolitiken.

---

² Jämförande forskning visar att de nordiska länderna möjligen är enda undantaget. Utan tvivel har dessa länder lyckats sprida utbildningsdeltagandet över den sociala skalan. Det är emellertid tveksamt om detta kan tillskrivas enbart utbildningsreformer.

Strävan efter mera jämlika möjligheter möter på många sätt tilltagande hinder i det framväxande kunskapssamhället. I själva verket finns det mycket som talar för att kunskapssamhället förändrar karaktären på förhållandet mellan jämlikhet och effektivitet.

De nya utmaningarna

De internationella PISA-studierna har väckt intensiv offentlig debatt just för att de ger oss en god möjlighet att värdera hur väl förberedda vi är för kunskapssamhället. Kärnan i dessa studier är en mätning av ungas kognitiva förmåga, vid omkring 15 års ålder. Kognitiv förmåga är för det första ett oeftergivligt villkor för framgång i skolan. Praktiskt taget per definition är den central i kunskapssamhället därigenom att den utgör förmågan att förstå information och lösa problem. I många länder har diskussionen om PISA-resultaten olyckligt kommit att fokuseras på de nationella genomsnitten. Massmedia blir som besatta av frågan om, låt oss säga, tyskarna skulle vara underlägsna fransmännen. Visst finns det skillnader mellan länder men de bleknar i betydelse i jämförelse med den stora spridningen av förmågor inom varje land. Oavsett om det är den sociala exkluderingen eller vår framtida ekonomi vi bryr oss om, så borde vår uppmärksamhet i första hand riktas mot hur stor del av vår befolkning som de facto är dysfunktionell i kunskapssamhället.

Det finns två starka effektivitetsskäl till varför vi bör sträva efter så små skillnader som möjligt när det gäller kognitiva förmågor och humankapital. Det första är demografiskt. Beroende på ihållande låg fertilitet är årskullarna av barn små, och kommer att så förbli. Under decennierna som närmast följer kommer befolkningen i yrkesaktiv ålder i EU att minska med 50 miljoner personer. Dessa små årskullar ska försörja en stor och växande åldrande befolkning. Därför måste vi investera maximalt i de ungas produktiva kapacitet för att säkerställa ett hållbart välfärdssamhälle också under kommande decennier.

Det andra skälet har att göra med de snabbt ökade kompetenskraven i kunskapsintensiva ekonomier. Men medan alla är överens om att kompetens blir allt mer avgörande, är oenigheten betydande om vilken sorts kompetens som det egentligen handlar om. Formella utbildningsmeriter förblir säkert viktiga. Som en tumregel kan vi utgå från att den som saknar gymnasiekompetens kommer att klara sig dåligt på morgondagens arbetsmarknad. I praktiskt taget alla avancerade ekonomier av idag har de som lämnat skolan tidigt ungefär tre gånger högre arbetslöshet än de som har betyg från högre nivåer, och de är kraftigt överrepresenterade bland de långtidsarbetslösa. Sett över livet är sannolikheten för att lågutbildade ska få ihop ett tillräckligt pensionssparande liten, och de löper följaktligen också risken för en ålderdom i fattigdom.

Samtidigt är det allt mer uppenbart att det är kognitiva – och icke-kognitiva – förmågor som är det viktigaste.³ Kognitiva förmågor är avgörande för barns lärande i skolan, men forskningen visar att de är av kritisk betydelse också för människors fortsatta karriärer. Formella utbildningsmeriter är av störst betydelse i början av människors yrkesliv, medan kognitiva förmågor fortsätter att ha stort inflytande över hela karriären (Warren et al, 2002). Nobelpristagaren i ekonomi James Heckman har framfört starka argument för att också icke-kognitiva förmågor är av stor betydelse. Huvudargumentet är att personlighetsdrag som ledarskaps-, kommunikations- och initiativförmågor samt en kapacitet att planera i förväg är allt mer avgörande för framgång i det moderna arbetslivet.

Både kognitiva och icke-kognitiva förmågor är delvis genetiskt betingade, delvis ett resultat av fostran och miljöstimulans (Bowles et al, 2001, 2005; Bjorklund et al, 2005). Det är meningslöst att försöka göra en exakt bestämning av hur mycket som beror på arv respektive miljö, men det är inget tvivel om att den senare är av mycket stor betydelse. Då kognitiva (och icke-kognitiva) förmågor har så stor inverkan på framgång i skolan och därmed på livschanserna är den politiska utmaningen att säkerställa en bra start för alla barn. Att investera väl i våra barn ger god avkastning både vad gäller individernas livschanser och för samhället i stort.

Varje djupare reflektion över jämlikhet och effektivitet leder till insikten att barn är en starkt positiv tillgång för samhället. Men det är inte så lätt att nå fram till en exakt uppskattning av deras värde. Prestons (2004) beräkning av den genomsnittliga samhällsvinsten av ett barn, räknat netto över hela livstiden, till 100 000 US-dollar kanske indikerar en storleksordning. Men frågan är om de stora samhällsvärden som framgångsbarnen producerar täcker samhällets kostnader för de som misslyckas. *The Urban Institute* beräknar att barnfattigdomen ger upphov till kostnader för samhället som motsvarar fyra procent av BNP i Förenta staterna. Det beror i stor utsträckning på det starka sambandet mellan fattigdom, misslyckande i skolan och ungdomsbrottslighet.

Vi kan tänka oss två radikalt olika versioner av kunskapssamhället. Det ojämlika scenariot tar formen av "öar av excellens i ett hav av ignorans", dvs. en kunskapselit omgiven av en stor lågutbildad befolkning. Jag tror de flesta skulle föredra det andra scenariot med minimal okunskap och ett högt genomsnitt. Andelen unga idag med inadekvata förmågor ger oss en signal om den troliga storleken av morgondagens sociala exkludering.

Tabell 1 visar två talande indikatorer: andelen unga vuxna (20-24 åringar) som saknar gymnasiekompetens (ISCED) och de kognitiva prestationerna av 15 åringar i 2000 års PISA-studie.

---

³ Med kognitiv förmåga avses intelligens medan icke-kognitiva förmågor avser motivationsfaktorer.
Övers.anm.

Tabell 1. ISCED och PISA-poäng

	<i>% ISCED</i>	<i>Medelpoäng PISA</i>	<i>% under PISA-minimum</i>	<i>% PISA "elit"</i>
Danmark	4	526	5	4
Finland	8	547	7	19
Frankrike	14	507	7	4
Tyskland	15	527	9	5
Spanien	31	487	19	4
Sverige	10	518	12	11
England	8	511	13	16
USA	20	499	18	12

Att falla under PISA-minimum betyder att ha svårigheter att förstå mycket enkel information; det är de facto ett mått på kognitiv dysfunktionalitet. En snabb titt på tabellen ger bilden av att Danmark och Finland får höga homogenitetspoäng medan Spanien och USA hamnar närmare "öar av excellens"-scenariot. Frankrike och Tyskland hamnar mellan ytterligheterna med en andel kortutbildade som motsvarar genomsnittet och en någorlunda homogen fördelning av kognitiva förmågor.⁴

Då det bara skulle vara dumt att hävda att en del nationer är genetiskt överlägsna andra måste skillnaderna mellan länder, både när det gäller andelen som lämnar skolan tidigt och i fördelningen av kognitiva förmågor, tillskrivas institutionella faktorer. I princip borde det vara möjligt för Spanien att reducera andelen skolavhoppare till under tio procent och den dysfunktionella befolkningsandelen till fem procent. Ett slående drag är att spridningen av förmågor tycks oberoende av ett lands genomsnitt. Med andra ord kan större homogenitet uppnås utan att det sker på bekostnad av en lägre standard. Finland visar att polariseringen kan minimeras på samma gång som genomsnittet är rekordhøgt, samtidigt som landet producerar en stor "kognitiv elit". Ett annat sätt att fånga upp ojämlikhet vad gäller kognitiva förmågor är att beräkna "kognitiva ginikoefficienter". Sådana stämmer väl med den bild som ges av tabellen. För USA (0,16) blir den dubbelt så hög som för Danmark (0,08).

Det är helt klart att kognitiva förmågor står i samband med hur framgångsrik man blir på arbetsmarknaden. Med utgångspunkt i data från IALS kan jag uppskatta att sannolikheten för att bli arbetslös mer än dubbleras för unga arbetare med låga kognitiva poäng i Storbritannien.⁵ I Nederländerna och Sverige, länder med få okvalificerade

⁴ Enligt den senaste PISA-undersökningen (2009) har resultaten för Sverige försämrats avsevärt sedan de nio år gamla data Esping-Andersen redovisar här. Andelen under PISA-minimum uppgick då till 18 procent. *Övers.anm.*

⁵ *International Adult Literacy Survey*, Canada Statistics.

arbeten, ökar sannolikheten till att bli fyra eller fem gånger högre än för dem med genomsnittliga kognitiva prestationer. Om vi inkluderar information om kognitiva tester i en analys av löner finner vi på liknande vis att testresultaten, oberoende av utbildningsnivå, har en betydande samvarians med inkomsterna (Green & Riddell, 2003).

Hinder som reser sig

Växande inkomstskillnader

Ett hot utgörs av växande inkomstskillnader och hur det påverkar ”strukturen av möjligheter”. I den ena ytterändan ser vi toppinkomsthushåll som distanserar sig från mitten, delvis på grund av att avkastningen av kompetens ökar, delvis till följd av koncentrationen av högavlönade par med varsin karriär i inkomstpyramidens topp. I pyramidens botten möter lågutbildade par låga inkomster och en hög risk för arbetslöshet (Katz & Autor 1999; Gregg & Wadsworth 2001; Hyslop 2001). Med ett anmärkningsvärt undantag för Frankrike har ginikoefficienten för löner ökat i alla avancerade länder, i några (som Tyskland, Sverige, Storbritannien och USA) med mer än 20 procent. Kanske mest oroande är trenden av ofta kraftigt ökad barnfattigdom. Den har fördubblats i Italien, Tyskland och Nederländerna, men förblivit tämligen stabil (runt åtta procent) i Frankrike (Esping-Andersen & Myles 2008).

Med växande klyftor blir föräldrars kapacitet att investera för sina barns framgång allt mer ojämlig (Solon 1999). Det betyder att det sociala arvet återigen förstärks. Fenomenet har studerats under senare år genom jämförelse mellan föräldrars och barns (som vuxna) inkomster (Corak 2004, 2005). Vi ser betydande skillnader mellan länder. Korrelationen mellan föräldrars och barns inkomster är tre gånger större i Storbritannien och Förenta staterna jämfört med Danmark och Sverige. I Frankrike är inkomstfördelningen mer ojämlig jämfört med de nordiska länderna, och detta spiller över generationerna genom socialt arv. Även om korrelationen (0,40) inte är lika hög som i Förenta staterna (0,48) är den dubbelt så stor som i Danmark (0,15). Offentligt finansierat utbildningsväsende mildrar naturligtvis inverkan av föräldrarnas inkomster men uttraderar den inte.

Inkomsteffekten är särskilt tydlig i inkomstskalans topp och botten (Couch & Lillard 2004). När det gäller toppen kan de rika köpa en trygg framtid också för sina mest obegåvade barn. Här ser vi felinvesteringar i barn som uppenbart är en misshushållning av våra ekonomiska resurser. Effekten i botten är ännu allvarligare. Från studier i Förenta staterna vet vi att sannolikheten för att ett barn till fattiga föräldrar själv ska bli fattig uppgår till 42 procent (Jantti et al 2006). Som jag tidigare påpekade leder

barnfattigdom till stora kostnader för samhället, samtidigt som den reser kraftiga hinder för individernas möjligheter.

Demografiska utmaningar

Pågående förändringar av familjestrukturer bidrar också till polariseringen. Till att börja med har familjer blivit mer instabila och andelen barn som växer upp i hushåll med en ensamstående mamma växer. Ensamstående mödrar svarar nu för mellan 15 och 20 procent av alla barnfamiljer i norra Europa och Förenta staterna. Följderna för barnens väl och ve är markerat negativa i Förenta staterna, medan data för Europa är mer skiftande. Detta hänger utan tvivel samman med det underliggande sociala urvalet. I Förenta staterna (och i Storbritannien) är ensamt mödraskap och skilsmässor i växande utsträckning koncentrerat till lägre sociala skikt, vilket inte är fallet i samma grad i övriga Europa. Det finns två huvudsakliga skäl till varför hushåll av ensamstående mödrar innebär negativa omständigheter för barn. Det första är den höga risken för fattigdom. I Förenta staterna är hälften av alla ensamstående mödrar-hushåll fattiga, men som vi kan vänta är denna risk lägre i Europa: 29 procent i Frankrike, 38 procent i Tyskland och låga 13 procent i Sverige (Esping-Andersen & Myles 2008). Begränsningen av fattigdom i Skandinavien beror troligen mindre på generösa stöd från välfärdsstaten och mera på det faktum att praktiskt taget alla ensamstående mödrar förvärvsarbetar (i Danmark 81 procent). Ett annat skäl till att barn till ensamstående föräldrar far illa är risken för "uppfostringsunderskott" till följd av tillgången till mindre föräldratid. Det gäller i synnerhet när ensamstående mödrar förvärvsarbetar.

En annan trend är en tilltagande skiktning av det äktenskapliga urvalet, i synnerhet med avseende på likartad utbildningsnivå. Det är särskilt uttalat vid den sociala stegens topp och botten, så att vi i den ena ändan ser en koncentration av föräldrar med starkt humankapital och i den andra en koncentration av föräldrar med låg utbildning. Detta ökar ojämlikheten, inte bara på grund av inkomstgapet utan också genom olika sysselsättningsmönster. I de flesta länder är revolutionen av kvinnorollen oavslutad på så vis att det livslånga karriärengagemang som högutbildade kvinnor numera omfattar inte har utsträckts till dem med kortare utbildning. Om vi till detta adderar den avsevärt mycket större sannolikheten för manlig arbetslöshet i botten, ser vi här en stark drivkraft bakom polariseringen. En nyckelfaktor finns i hur stor utsträckning graden av kvinnors arbetskraftsdeltagande är socialt bestämd. I Skandinavien, där praktiskt taget alla kvinnor arbetar, dämpas polariseringen; medan i de flesta andra länder, där kvinnors arbetskraftsdeltagande är koncentrerat till toppen, blir klyftorna stora. Exempelvis i Frankrike tjänar den översta femtedelen kvinnor nio gånger mer än den understa femtedelen, huvudsakligen för att de senare arbetar mycket lite. I Danmark tjänar toppinkomstkvinnorna bara fyra gånger mer. Den äktenskapliga homogamin tenderar också att polarisera föräldrars engagemang för sina barn. Som tidigare nämnts finns det tydliga belegg för att högutbildade

mödrar och fäder ägnar mycket mer tid åt sina barn, och det gäller i synnerhet vad vi kan kalla utvecklingstid, dvs. aktiv stimulering.

En tredje demografisk utmaning kommer med storskalig immigration. Ett anmärkningsvärt drag när det gäller invandring är att andragenerationens immigranter tenderar att efterlikna det nya landets befolkning när det gäller demografiskt beteende och fruktsamhet, men inte när det gäller utbildning och kompetens. En illustration av detta är att även i Sverige, där skolsystemet riktar stora insatser för att komma tillrätta med invandrabarns sämre utgångsläge när det gäller lärande, är sannolikheten för skolmisslyckande fem gånger högre för immigranter än infödda. En mer allmän bild ges av data från PISA-undersökningarna, som visar stora skillnader när det gäller kognitiv förmåga mellan infödda och invandrade unga.

Det som redovisas som justerade effekter i tabellen på nästa sida tar med i beräkningen att skillnader kan orsakas av faktorer som inte nödvändigtvis hänger samman med statusen av att vara invandrare, som att föräldrarna är lågutbildade och/eller har låg inkomst. Men även när vi justerar för sådana faktorer förblir immigrantunderskottet betydande.

Tabell 2. Skillnader i PISA mellan infödda och immigranter

	<i>Ojusterad immigrations- effekt</i>	<i>Justerad immigrations- effekt</i>
Österrike	-60	-36
Belgien	-82	-56
Danmark	-33	-17
Finland	-18	-22
Frankrike	-33	-20
Tyskland	-68	-40
Irland	+15	+13
Nederländerna	-73	-43
Spanien	-21	-23
Sverige	-37	-25
England	-21	-21
USA	-35	+14

Källa: PISA 2000 datafiler. Den justerade effekten är rensad från moderns utbildningsnivå, föräldrarnas SEI (socioekonomiskt index) och antal böcker i hemmet.

Orsaksmekanismerna bakom socialt arv

Vi inser nu att försöken att utjämna möjligheter genom utbildningspolitik har misslyckats därför att man felaktigt trodde att orsaken till ojämlika livschanser främst fanns i socialt betingade skillnader i tillgång till utbildning. Det betyder dock inte att utbildningspolitiken skulle sakna betydelse. Det är väl etablerade fakta att tidig uppdelning i olika skolspår förstärker det sociala urvalet, att en sammanhållen enhetskola minskar klasskillnaderna när det gäller vilka som fullföljer gymnasieutbildning och att allmänna studiemedel för högre utbildning gynnar rekryteringen av mindre privilegierade (Eriksson & Jonsson 1996; Machin & Vignoles 2005).

Inte desto mindre finns det i dag en allmän konsensus inom forskningen att de verkligt viktiga mekanismerna för det sociala arvet är verksamma redan i förskoleåldern. För de flesta barn är det en period när de är som mest "privatiserade" och nästan uteslutande beroende familjemiljön. Vilken lågstadielärare som helst kan vittna om de enorma skillnaderna i skolmogenhet som syns redan första dagen i skolan. Skolor och mer allmänt utbildningsväsendet är i sig dåligt rustat för att komma till rätta med sådana skillnader, och vi vet också från stora mängder utvärderande forskning att insatser i efterhand är tämligen ineffektiva – och mycket kostsamma (Carneiro & Heckman 2003). Allt detta leder till en avgörande slutsats. Oavsett om vår strävan är att öka jämlikheten eller att förbättra produktiviteten hos morgondagens arbetskraft så bör vår analytiska lins fokusera på var som händer inom familjens fyra väggar. Det är där de riktigt betydelsefulla effekterna döljer sig.

Vi kan urskilja tre typer av familjeeffekter: "penning"-effekten, "tidsinvesterings"-effekten och "den lärande kulturen"-effekten. En intressant aspekt av dessa är att de inte behöver sammanfalla: det är inte nödvändigtvis så att det är de rika som ägnar sina barn mest tid och stimulans. Skollärare tjänar inte så mycket, men de läser böcker.

Betydelsen av pengar

Inkomstskillnaders inflytande på livschanser är blandat. Å ena sidan ger ojämlikhet incitament för människor att investera i humankapital och bli motiverade att röra på sig. Å andra sidan påverkar nivån av ojämlikhet i föräldragenerationen föräldrars möjligheter att investera i sina barn. Styrkan av familjehärkomstens inflytande på barnens livschanser står i samband med graden av ojämlikhet. Det allmänna antagandet bakom efterkrigstidens reformer var att utjämningen av tillgången till utbildningsväsendets alla nivåer (genom offentlig finansiering och studiestöd) skulle upphäva den effekt som föräldrarnas resurser hade på tillägnandet av humankapital – utan att löner och inkomstfördelning skulle behöva förändras. Senare forskning om inkomströrligheten över generationer har visat att detta antagande var alltför optimistiskt (Solon 1999, Corak 2005).

Som redan nämnts är sambandet mellan föräldrars och barns inkomster (som vuxna) anmärkningsvärt starkt i länder som Förenta staterna och Storbritannien, där inkomstskillnaderna är särskilt uttalade. Vi vet ingenting om i vilken riktning orsaks-sambandet går mellan graden av ojämlikhet och social rörlighet. Men i vilket fall som helst torde sambandet vara förstärkande också i den andra riktningen. En poäng är att här sammanfaller ambitioner att stärka välfärden och effektiviteten. Ur ett jämlikhetsperspektiv bör ett barns livschanser bero mindre på härkomstlotteriet och mera på de egna latent förmågorna. Sett ur effektivitetsperspektivet pekar ett starkt samband mellan föräldrars och barns inkomster på att samhället inte investerar tillräckligt på en tämligen stor andel av dess barn (och möjligen för mycket på andra).

Vi ska komma ihåg att inkomsteffekten är speciellt stark på toppen och i botten. Därför behöver vi rikta särskild uppmärksamhet på frågan om barnfattigdom. Forskning från Förenta staterna visar att fattiga barn går två år mindre i skola än icke-fattiga. Sannolikheten är också större för att de ska drabbas av ohälsa, ägna sig åt kriminalitet och råka ut för arbetslöshet som vuxna (Mayer 1997, Duncan & Brooks-Gunn 1997). Kanske värst av allt är att sannolikheten för att de ska bli fattiga föräldrar hög. Med andra ord fortplantas syndromet över generationerna. Fattigdomens inverkan är kanske inte riktigt lika svår i Europa, men det betyder inte att den inte finns (Gregg et al 1999, Maurin 2002). När det gäller Storbritannien visar Gregg et al:s forskning att ekonomiska svårigheter i barndomen reducerar sannolikheten för att ett barn får en yrkesutbildning med hälften, och chansen att fattiga barn går till akademiska studier är tre gånger mindre än icke-fattiga. Studien är kontrollerad med ett kognitivt test vid sju års ålder, vilket betyder att effekten är oberoende av förmåga. Bilden är liknande i Frankrike. Sannolikheten för att lämna skolan med ofullständiga betyg är fyra gånger högre för barn till fattiga jämfört med icke-fattiga (CERC 2004: 107). Fattigdom är inte bara en fråga om föräldrarnas köpkraft. En tillkommande effekt kommer av inkomstosäkerheten vilken ger upphov till ett riskundvikande beteende och kan få föräldrarna att avbryta barnens skolgång i förtid. Med stigande barnfattigdom och osäkra inkomster för föräldrarna kan vi förvänta oss konsekvenser för tillägnet av utbildning, och längre fram för sysselsättning och inkomster i vuxen ålder.

Fattigdom är särskilt vanligt förekommande i familjer med ensamstående mödrar. De problematiska effekterna av att växa upp i en familj med en ensamstående mamma är omfattande dokumenterade för Förenta staterna (McLanahan & Sandefur 1994) och för Storbritannien (Gregg et al 1999). Coleman (1988) rapporterar att avhopp från skolgången är 30 procent högre i dessa familjer. Medan effekterna är tydliga är det svårare att ange de exakta orsakerna. Biblarz & Raferty (1999) hävdar att de dåliga effekterna huvudsakligen hänger samman med den svaga socioekonomiska ställningen snarare än med det ensamma föräldraskapet i sig. Gregg et al (1999) konstaterar på liknande vis att den negativa effekten av en ensamstående förälder försvinner om man rensar för ekonomiska problem. Bernal & Keane (2005) betonar å andra sidan effekterna av bristande uppfostran och socialisation.

Den mesta forskningen om effekterna av att ha en ensamstående mamma kommer från Förenta staterna, och man ska vara försiktig med att generalisera slutsatserna till Europa. För det första finns i Förenta staterna en betydande överrepresentation av tonårs- och minoritets- (svarta) mödrar. För det andra är skilsmässor mer koncentrerade till låginkomstpar än i Europa. Vi ska inte heller glömma den höga frekvensen av fängelsestraff bland unga (svarta) amerikanska män. Mina egna analyser av PISA-material visar att de starka negativa effekterna av ensamt mödraskap (när man rensar för invandrarstatus, socioekonomiska förhållanden och moderns utbildningsnivå) på barns testresultat i Förenta staterna inte gäller för de flesta europeiska länder. Tvärtom om visar resultaten för så olika länder som Danmark, Nederländerna och Storbritannien att barn till ensamstående mödrar har jämförelsevis högre testpoäng än andra, under förutsättning att mamman arbetar. Antagligen kan det förklaras av extern barnomsorg av god kvalitet.

Om inkomsten spelar roll förväntar man sig att välfärdsstatens omfördelning skulle ha stora effekter på livschanserna. Statligt inkomststöd till barnfamiljer varierar mycket starkt mellan länder, både med avseende på vilka som omfattas och generositeten. Den fattigdomsreducerande effekten är tämligen liten i Storbritannien (omkring fyra procent) men betydande i de nordiska länderna (13 procent i Sverige) och i Frankrike (nästan 20 procent). Fattigdomsfrekvensen före omfördelning är exceptionellt hög i Förenta staterna, och det betyder att också efter omfördelning kvarstår 22 procent av barnfamiljerna i fattigdom. I jämförelse är barnfattigdomen efter omfördelning i samtliga nordiska länder under fem procent.⁶

Förtjänsterna av omfördelning är uppenbara när det gäller att minimera fattigdom, men utjämnar det också livsmöjligheter? Det beror på i vilken grad familjeinkomsten har en faktisk inverkan på utbildningsdeltagande. Mayer (1997) är skeptisk och menar att detta mer hänger samman med de egenskaper hos föräldrarna som frambringade fattigdomen i första skedet. Även om pengar är betydelsefulla kan en omfördelningsstrategi ha sekundäreffekter som minskade incitament för föräldrarna att arbeta. Som jag ska återkomma till är den samhällsekonomiska kostnaden för att lyfta alla barnfamiljer ovanför fattigdomsgränsen förvånansvärt liten, och effekterna på arbetskraftsutbudet är sannolikt inte stora. Men av effektivitetsskäl, dvs. hur mycket fattigdomsreducering man får för en viss kostnad, är argumenten mycket starkare för en alternativ strategi att stödja mödrars förvärvsarbete, i synnerhet i den lägre delen av inkomstskalan. Frekvensen av barnfattigdom minskar med en faktor om tre till fyra om mödrarna arbetar, och effekten är starkast för ensamstående mödrar (Esping-Andersen 2002).

Argumentet för att bekämpa fattigdom med omfördelning för att förbättra studieresultat är ändå ganska starka. Eriksson & Jonssons (1996) undersökning av internationella data konstaterar att de skandinaviska ländernas framgångar under före-

---

⁶ Fattigdomsgränsen definieras som en inkomst som är mindre än 50 procent av medianinkomsten i ett land.

gående decennier med att minska det sociala arvets betydelse åtminstone delvis kan förklaras av framgångarna att minska barnfattigdomen och säkerställa ekonomisk trygghet för breda lager av familjer. Om så är fallet kommer vi till en mycket viktig slutsats i debatten om välfärdsstaten och jämlikheten, nämligen att jämlika livsmöjligheter fordrar åtminstone en viss grad av jämlikhet när det gäller utfall. Argumentet att "här och nu jämlikhet" är irrelevant och att vi bara behöver bry oss om människors lika möjligheter är utan tvekan felaktigt.

Trots det kan effektiviteten i en omfördelningsstrategi sättas i fråga, i vart fall om den inte kompletteras med andra åtgärder. Familjeinkomsten är antagligen inte den mest avgörande mekanismen för barns utfall. En kraftfull rival finns i den lärande miljön i familjen och även i föräldrarnas insatser av tid.

Betydelsen av investerad föräldratid

Den inkomstfördel som följer av att föräldrarna arbetar kan motverkas av ett underskott av fostran till följd av minskad tid för barnen. Om det är så har barn vid den sociala pyramidens botten faktiskt en relativ fördel, då arbetskraftsutbudet bland lågutbildade mödrar är lägre. Men hur det verkligen förhåller sig med det beror på tre andra faktorer: (1) på syskonskarans storlek: förutom i de nordiska länderna har lågutbildade mödrar fler barn; (2) kvaliteten på interaktionen mellan föräldrar och barn, och (3) kvaliteten på extern barnomsorg. Det råder inget tvivel om att kvaliteten på föräldrarnas kognitiva stimulans av barnen är starkt relaterad till deras utbildningsnivå – men naturligtvis också till av forskningen oförklarade talanger för föräldraskap. Trenden till ökad utbildningshomogami, dvs. att båda föräldrarna har samma utbildningsnivå, i toppen och i botten riskerar att vidga kvalitetsgapet när det gäller fostran.

Det sistnämnda är ett faktum. Mönstren och intensiteten i föräldratidsinvesteringarna befinner sig i själva verket i genomgripande – och överraskande – förändring. Data från flera länder visar att den totala, genomsnittliga föräldratiden faktiskt har ökat sedan 1960-talet. Det beror huvudsakligen på ett uppsving för fädernas deltagande. Mammornas omsorger minskade något under 1980-talet, men har under senare decennier återgått till tidigare nivå. Genomsnittsmått är emellertid missvisande då de döljer de växande skillnaderna i föräldratid under de senaste decennierna (Bianchi et al 2004, 2006). Bland högutbildade, där mamman i allmänhet yrkesarbetar, finner vi att pappornas tidsinvesteringar har ökat dramatiskt under senare decennier. I Förenta staterna och Danmark har de fördubblats, och i Storbritannien nästan tredubblats (Hook 2006). Vi kan också se en liten ökning av högutbildade mödrars tidsengagemang. Till detta kan läggas att den ökade tiden särskilt ägnas åt utvecklande aktiviteter med barnen. Det pekar på att högutbildade föräldrar diskonterar värdet av inkomster och fritid för att maximera sina investeringar i barnen. Så tycks inte vara fallet bland lågutbildade föräldrar. Följaktligen ser vi en växande social klyfta när det gäller en avgörande dimension för barns kognitiva och icke-kognitiva stimulans. Hög-

utbildade föräldrar bidrar med 20 procent mer utvecklingstid än de som är lågutbildade (Bonke & Esping-Andersen 2008).

Vilken inverkan mödrars förvärvsarbete har på barn är en kontroversiell fråga, i synnerhet mot bakgrund av tendensen att minimera karriäruppehållen i samband med barnafödande. Det finns omfattande forskning som visar att extern barnomsorg kan vara till skada under barnets första år. De goda nyheterna är emellertid att moderns förvärvsarbete efter det första året inte har några negativa effekter, under förutsättning att den externa barnomsorgen är av god kvalitet och hennes anställningsvillkor är stabila och inte leder till stress (Gregg et al 2005; Ruhm 2004; Wald-fogel 2002; Mayers et al 2004). Också data från PISA-undersökningarna visar att mödrars förvärvsarbete (inklusive heltidsarbete) snarare har positiva än negativa effekter i flertalet länder.

Betydelsen av den lärande kulturen i familjen

Kvaliteten på föräldrarnas investeringar i barn hänger samman med familjens kulturella kapital eller lärande miljö. Det har visat sig att detta har en kraftfull inverkan på barns framgångar i skolan (Graaf 1998). Den lärande kulturen är inte bara en enkel biprodukt av föräldrarnas utbildning eller inkomst, utan den verkar genom många kanaler. En, som underströks av Bourdieu (1977), är förmedlingen av ett passande medelklasskulturbagage – som t.ex. förmåga att uppföra sig och språkfärdigheter – till barnen. En annan har att göra med föräldrarnas kunskap om och uppskattning av utbildning och hur detta sätter dem i stånd att göra de bästa skolvalen för sina barn. Lågutbildade föräldrar kan ha svårt att lotsa sina barn genom utbildningssystemets komplexiteter, i synnerhet om de själv lämnade skolan tidigt. En tredje handlar om kvaliteten på föräldrarnas stimulanskapacitet, speciellt deras förmåga att aktivt stimulera barnets inlärningsförmågor. De internationella PISA-undersökningarna kastar ljus på dessa effekter genom tre indikatorer på "kultur", av vilka den starkaste förklaringskraften finns hos "antalet böcker i hemmet".

Mina analyser av data från PISA pekar på att "kulturellt kapital" är en starkare förklaringsfaktor än socioekonomisk status när det gäller kognitiva skillnader i alla länder. Ser vi saken rent statistiskt är "kultur"-effekten alltid högt signifikant och i allmänhet mycket starkare än inkomstrelaterade effekter. Jag finner till exempel att barn i en familj med färre än tio böcker statistiskt skulle förbättra sin läsförståelse med 9 procent om föräldrarna haft det nationella genomsnittsantalet böcker i hemmet.

Styrkan av "kultur"-problemet är relaterat till storleken på den föräldrageneration som saknar resurser att stimulera sina barns inlärningsförmågor på ett adekvat sätt. I några EU-länder – som Italien och Spanien – finns fortfarande ett mycket stort antal vuxna med enbart minimal utbildning. Inom det typiska ålderintervallet för föräldraskap (35-44) har 54 procent av spanska mödrar enbart grundskoleutbildning – jäm-

fört med bara 12 procent i Sverige (OECD 2003). Ökningen av utbildning för kvinnor kommer att minska denna klyfta under kommande årtionden. I Spanien, till exempel, är andelen 13 procentenheter lägre för tio år yngre kvinnor som endast har gått i grundskola. Men vi ser också tendenser i den andra riktningen som orsakas av stora vågor av lågutbildade immigranter, vilka därtill har många andra kulturella och utbildningsmässiga nackdelar som utgör allvarliga hot mot deras barns chanser.

PISA-test på läskunnighet vid 15 års ålder visar en starkt negativ (och alltid statistiskt signifikant) immigrationseffekt, medan mödrars förvärvsarbete i de flesta fall har en positiv inverkan på barns kognitiva förmågor. Effekten av ensamstående mödrars förvärvsarbete är särskilt positiv i så olika länder som Danmark, Frankrike, Nederländerna och Storbritannien. Här måste vi dock tänka på att det handlar om mödrarnas sysselsättning när barnen är i tonåren. Föräldrarnas utbildningsnivå spelar tydligt en viktig roll, men huvudsakligen genom moderns utbildningsnivå. Data från PISA-undersökningarna visar att sammantaget är "kultur kapital"-effekten ungefär dubbelt så stark som "socioekonomisk status".

Om detta, som jag menar, är de centrala mekanismerna som förklarar det socialt arvet över generationerna, så inser vi också varför pågående sociala trender är bekymmersamma och en källa till ökad polarisering. Vi vet att inkomstskillnader och barnfattigdom ökar. Gapet i investerad föräldratid ökar också mellan hög- och lågutbildade. Värst av allt är att det tycks finnas ett starkt samband mellan dessa trender, vilket talar för att de är ömsesidigt förstärkande.

En social investeringsstrategi

Hur kan politiken ha en positiv inverkan på barns livschanser? När det gäller "pengaeffekten" är det kanske inte så svårt att föreställa sig. Men kan vi realistiskt föreslå att välfärdsstaten ska reglera föräldrars beteende?

På ett sätt är frågan lika gammal som vår civilisation. Platon var mycket bekymrad över kvaliteten på Athens soldater och förordade att barn till otillräckliga föräldrar skulle fräntas sina familjer och uppfostras av staten. Kibbutz-ideologin var mera egalitär med dess föreskrift att alla barn skulle tillförsäkras samma stimulans och uppfostras kollektivt. Det slaget av åtgärder är utan tvivel uteslutna i realistiska politiska program i utvecklade demokratier. Föräldrar har barn därför att det är deras önskan och längtan, och våra samhällen vilar på den fasta principen att familjens helgd är okränkbar. Hur kan vi då utforma en fungerande strategi för jämlika möjligheter?

Reducera inkomsteffekten

Sambandet mellan låga inkomster och barns livschanser pekar på att omfördelning av inkomster är relevant. Det är både samhällliga och individuella kostnader förenade med barnfattigdom. De förstnämnda är svåra att beräkna exakt då mekanismerna till stor del är indirekta. *The Urban Institute*-studien i Förenta staterna som nämndes tidigare fokuserade på tre betydande effektområden på makronivå: produktivitet, kostnader för brottslighet och konsekvenser för hälsa. Studien kom fram till en samlad samhällskostnad som motsvarar fyra procent av BNP, varav 1,3 procent hänför sig till minskad produktion, 1,3 procent till kriminalitet och 1,2 procent till hälsoeffekter.

Omfördelning kan vara ett effektivt redskap för att bekämpa barnfattigdom. Dock ska vi inte glömma att överföringar till familjer också motiveras av ett annat skäl, som ett kollektivt erkännande av den positiva avkastningen för samhället av föräldraskap. Den som det tycks effektiva fattigdomsbekämpningen som vi finner i Frankrike och de nordiska länderna har naturligtvis ett pris. Offentliga utgifter till förmån för familjer motsvarar 3-4 procent av BNP i de nordiska länderna och 2,8 procent i Frankrike, att jämföra med 0,4 procent i Förenta staterna och 1,1 procent i Nederländerna (beräknat utifrån OECD:s SOC-X-data). Vid första anblicken tycks emellertid inte ens omfattande omfördelning alltid vara ett tillräckligt instrument. Frankrike har en barnfattigdom om åtta procent efter transfereringar, trots att man tar i anspråk resurser av en nordisk storleksordning. Men detta är att vänta med tanke på att den franska fattigdomen före transfereringar är cirka tio procent större.

En inkomstöverföringsstrategi kan vara attraktiv av flera skäl. Om målet är att fullständigt uttradera barnfattigdomen (definierad som mindre än 50 procent av medianinkomsten) är prislappen faktiskt förvånande liten. För Förenta staterna, med rekordstor barnfattigdom, har jag beräknat kostnaden till bara 0,4 procent av BNP (Esping-Andersen 2002). Det råkar vara exakt tio gånger mindre än de beräknade samhällskostnaderna för barnfattigdomen i Förenta staterna. Men denna omfördelning måste upprepas år efter år, och nettovinsten måste vägas mot tänkbara sekundäreffekter (som föräldrars minskade arbetskraftsutbud). Därtill kommer att en politik av bidrag som riktas till en minoritet kan misslyckas med att i längden behålla ett brett medborgarstöd. Enbart riktade bidrag kolliderar även med en grundläggande rättvisepincip: om (kvalitets) barn ger en betydande avkastning för samhället, medan huvuddelen av kostnaderna för barn bärs internt av föräldrarna, så konkluderar en rättvisekalkyl till förmån för ett allmänt, ej inkomstprövat och tämligen generöst barn- och familjebidrag. Om de utan barn är fripassagerare, så kan man begära att de är med och betalar.

Barnbidrag ska sålunda inte blandas samman med fattigdomsbekämpning. Om vårt mål är att minimera eller uttradera barnfattigdomen så kan vi införa ett riktat familjestöd, vilket som ett komplement till de reguljära barnbidragen garanterar en miniminivå. Om kostnaden för detta uppgår till låt oss säga 0,4 procent av BNP så behöver vi väga det mot tänkbara sekundäreffekter. Kommer föräldrar att reagera med att arbeta mindre? Kommer ett sådant bidrag verkligen att motverka fattiga

barns utbildningsunderskott? När det gäller det senare finns det skäl att vara tvivlande, då utbildningsunderskottet säkerligen inte bara är en inkomsteffekt utan också hänger samman andra faktorer, av vilka en del inte behöver stå i samband med fattigdomen medan andra (till exempel dålig hälsa eller tonårsgraviditeter) kan vara en del av förklaringen till den fattiga ställningen.

I vilket fall som helst så kommer bördan av inkomstomfördelning att lättas avsevärt om andra åtgärder vidtas som samtidigt ökar förvärvsarbetet för mödrar från låginkomsthushåll. Som redan nämnts så minskar sannolikheten för barnfattigdom med en faktor om tre eller till och med fyra om mödrarna arbetar. Effekten är starkast för hushåll med ensamstående föräldrar. Det gör en stor skillnad om förvärvsgraden för ensamstående mödrar är 81 procent som i Danmark, eller 35 procent som i Storbritannien. Kangas & Ritakallo (1998) har bidragit med särskilt klagörande forskning på denna punkt. De har simulerat effekterna av Skandinaviens omfördelningssystem och demografiska strukturer på Frankrikes fattigdomsnivåer. Mot bakgrund av att Frankrike, som vi har sett, nästan motsvarar de nordiska länderna när det gäller omfattningen av inkomstöverföringar till de fattiga, men inte när det gäller kvarvarande barnfattigdom efter transfereringarna, så är det inte förvånande att ett verkligt närmande till Skandinaviens låga barnfattigdom enbart kan åstadkommas genom en höjning av de franska mödrarnas förvärvsgrad. Men som lätt är att inse, så är mödrars förvärvsarbete starkt beroende av tillgång till barnomsorg till överkomliga kostnader.

Utjämna lärandemiljöer

Vi har nu insett att verkligt effektiva insatser också måste riktas mot effekter som följer av "familjekulturen". Men om vi utesluter platonska lösningar tycks det till största delen hamna utanför politikens kompetensområde. Vi kan fråga oss hur politiska beslut skulle kunna få föräldrar att läsa med sina barn eller begränsa deras TV-tittande.

En viktig ledtråd finns i den omfattande utvärderande forskningen om tidiga insatser i barndomen som har gjorts i Förenta staterna. De främsta – och mycket systematiska – rönerna är att insatser av hög kvalitet för barn i förskoleåldern som befinner sig i sociala riskmiljöer har betydande och bestående effekter i form av bättre social integration, mindre ungdomsbrottslighet och högre utbildning (Carneiro & Heckman 2003; Kamerman et al 2003, Karoly et al 2005). Perry-programmet, som betonade riktade tidiga förskoleinsatser av hög kvalitet till underprivilegierade barn, framstår som särskilt effektivt både vad gäller resultat för barnen och kostnader. Barnett & Belfield (2006) kunde peka ut stora och bestående effekter. Deltagande i *ABCedarian*-programmet, ofta hyllat för sin höga kvalitet, ledde till en 32 procentig minskning av risken för avhopp från skolan och en trefaldig ökning av sannolikheten för collage-studier. Carneiro & Heckman (2003) har räknat ut att fram till barnets 27:e levnadsår har varje investerad US-dollar gett en avkastning om \$5:70 – delvis till följd av mindre kriminalitet, delvis till följd av förbättrad inlärningsförmåga hos barnen. Tidigt

lärande föder bättre lärande senare; en dålig start ger bestående underlägsen inlärningsförmåga.

Logiken i denna kostnads/intäktsanalys är tilltalande då den inbegriper de positiva synergieffekter (lärande föder lärande) som tidiga investeringar har på senare kostnader. Avkastningsgraden ökar exponentiellt ju yngre barnet är, vilket betyder att investeringar i förskola och lågstadieskola ger disproportionellt höga nettovinster. Om den genomsnittliga avkastningen för samhället på utbildning ligger kring tio procent, så kan vi anta att investeringar i förskola ger en avkastning i storleksordningen mer än det dubbla. Och om marginaleffekterna är avsevärt mycket större för dem som har störst risk att misslyckas i skolan, då leder tidiga investeringar också till en utjämningsvinst, dvs. ett utfall av mer jämlika möjligheter. Dessa rön ska inte okritiskt översättas till Europa där skillnader i barns villkor inte är lika extrema. Men det avgörande argumentet är att program för tidiga insatser som innehåller starka beteendemässiga och kognitiva stimulanser är effektiva när det gäller att utjämna utfallen, särskild till fördel för dem som befinner sig längst ut i riskzonen. Det finns således mycket starka argument för en offentlig finansiering av tidig och högkvalitativ barnomsorg.

Återigen är erfarenheterna från de nordiska länderna relevanta – både de goda och de mindre goda. Danmark och Sverige inledde i slutet av 1960-talet en massiv – och mycket snabb – utbyggnad av förskolor med målet att barnomsorgen skulle bli allmänt tillgänglig, något som i stort uppnåddes på 1980-talet. Politiken motiverades dock inte av nyttan att investera i barn, utan som ett instrument för att förena moderskap med förvärvsarbete. Men för att svara mot medelklassens anspråk säkerställdes en hög standard. Till exempel Danmark har en kvot av tre barn per barnskötare/förskollärare för dem under tre års ålder.

Den nordiska barnomsorgspolitikerna har som påpekats givit en del erfarenheter på vägen. Fram till 1990-talet fick inte barn plats om deras mödrar var föräldralediga eller hade ersättning från arbetslöshetsförsäkring. Det hade en oönskad effekt att många av de barn som - mot bakgrund av urvalsprocesserna till arbetslöshet eller en tillvaro som passiva mödrar med ett högt barnafödande - hade haft störst nytta av förskolan uteslöts. På senare år har politiken lagts om med en strävan att göra det attraktivt för invandrare och arbetslösa att placera sina barn på förskolorna. En annan lärdom var att föräldraledighet och barnomsorg behövde koordineras bättre. Före 1990-talet var den kombinerade barnsörds- och föräldraledigheten i Danmark strax över sex månader, vilket innebar att en mycket stor andel barn placerades på daghem mycket tidigt.

Från dessa länder saknar vi systematiska studier av effekterna av barnomsorgspolitikerna.⁷ Indirekt finns det dock rön som pekar på att inrättandet av allmän barn-

---

⁷ Andersson (1992) är ett sällsynt undantag som visar att i Sverige har barnomsorgen haft positiva konsekvenser för barns utveckling, i synnerhet när det gäller underprivilegierade familjer.

omsorg står i samband med en signifikant utjämning av utbildningsdeltagande, och man kan också hävda med jämförelsevis homogena prestationer i PISA- och andra liknande tester. Det finns också några mer direkta rön. Utifrån data från PISA 2003 kan vi jämföra de kognitiva prestationerna av barn som har tillbringat mer än ett år i förskola med dem som inte gjort det alls. I Förenta staterna är förskoledeltagande förenat med nära 40 poäng högre resultat i läsförmåga; i de flesta andra länder är effekten till och med större: 90 poäng högre i Tyskland, 60 poäng högre i Storbritannien.

Tabell 3. Samband social härkomst och fullföljd gymnasieskola

	USA	Storb.	Danmark	Norge	Sverige	Tyskl.
<i>Kohort 1</i>	0,115	0,185	0,449	0,661	0,320	0,094
<i>Kohort 2</i>	0,097	0,153	0,248	0,447	0,164	0,067
<i>Kohort 3</i>	0,133	0,162	0,213	0,205	0,091	0,098

Källa: IALS, Statistics Canada

Kohort 1: födda 1970-75; kohort 2: 1955-64; kohort 3: 1945-54

I tabellen använder jag IALS-data för att jämföra den sociala härkomstens effekter för sannolikheten att fullfölja gymnasieskolan för olika ålderskohorter. Analysen är begränsad till barn med lågutbildade fäder. För att förstå det sociala arvets väsen är det centralt att vi kan uppskatta den sociala härkomstens betydelse för barnets förmågor. På samma sätt som i Gregg et al:s undersökning (1999) kontrollerar jag därför för barnens resultat i kognitiva test samt för kön och invandrarstatus. Analysen görs i tre kohorter, de äldsta födda i slutet på 1940-talet och början av 50-talet, de yngsta på 70-talet. Jag jämför tendenserna till socialt arv i de nordiska länderna med Tyskland, Storbritannien och Förenta staterna.

Resultaten kan liknas vid ett konstant flöde som är i ständig rörelse men ändå är det samma i Tyskland, Storbritannien och Förenta staterna. I dessa länder ser vi ingen som helst minskning av härkomstens inflytande över utbildningsnivån genom kohorterna – det vill säga över ett halvt århundrade. I exempelvis Förenta staterna är chansen att fullfölja gymnasieutbildning för barn till lågutbildade fäder omkring en tiondel (0,115 för de yngsta) jämfört med dem vars fäder har högre utbildning. I kontrast till detta syns en starkt signifikant minskning av sambandet i alla tre skandinaviska länder, och nedgången är mest markerad i de yngsta kohorterna – det vill säga för dem som haft tillgång till nästintill allmän barnomsorg. Sannolikheten för högre utbildning var fem gånger högre för dem med föräldrar med högre utbildning i den äldsta kohorten, medan exempelvis i den yngsta danska kohorten hade den relativa sannolikheten minskat till en halv gång. Eller, om vi jämför mellan länder, så har danska ungdomar med lågutbildade fäder nästan fem gånger högre chans att fullfölja gymnasieskolan än deras motsvarigheter i Förenta staterna eller Tyskland.

Resultaten säger naturligtvis ingenting om den ökade jämlikheten är en följd av barnomsorg eller inkomstutjämnning, eller – vilket är troligast – en kombination av båda. Olyckligt nog innehåller inte IALS-statistiken inkomstdata. Men sammanfallningen i tiden är mycket slående. Det är uppenbart, i synnerhet i Danmark och Sverige, att det stora språnget i ökad jämlikhet inträffar med den yngsta generationen. Det handlar faktiskt om den första kohort i vilken majoriteten av barn gick i förskola i båda länderna.

PISA-materialet förser oss med ytterligare information som stödjer en sådan slutsats. Vi kan se om deltagande i tidig barnomsorg har några effekter på barns kognitiva testresultat vid 15 års ålder. För de flesta länder finns ett samband mellan ett sådant deltagande och väsentligen bättre testpoäng. Till exempel i Danmark har barn som gått i tidig förskola i genomsnitt 40 poäng högre resultat (eller tio procent bättre) än dem som inte gjort det. Till detta kan man lägga att deltagande i barnomsorg minskar förklaringskraften av socioekonomisk härkomst, av föräldrarnas "kulturella kapital" eller av att ha en lågutbildad moder.

Om tidig barnomsorg kompenserar för ojämn fördelning av kulturellt kapital kan vi vänta oss att förklaringskraften av detta är systematiskt svagare i Norden än i andra länder. Resonemanget är att deltagande i allmänna förskolor med likvärdig kvalitet bör minska skillnaderna i stimulans som drabbar barn från lågutbildade och kulturellt svaga hem. Återigen med hjälp av PISA-materialet kan vi se att så faktiskt är fallet. Inflytandet av föräldrarnas kulturella kapital (och socioekonomiska status) är systematiskt lägre i de skandinaviska länderna än på andra håll.⁸

En politik för högkvalitativ barnomsorg och allmänt deltagande i förskola kan följaktligen vara verkligt effektiv för att åstadkomma mer jämlika möjligheter. Då tillgång till barnomsorg samtidigt är en förutsättning för mödrars förvärvsarbete – vilket ger positiva inkomsteffekter – framstår tillhandahållande av detta som en perfekt vinna-vinna-politik. Låt oss därför undersöka dessa samband i närmare detaljer.

Mödrars sysselsättning och dess betydelse för barn

Den inkomstökningen som följer av mödrars förvärvsarbete kan väga upp de negativa konsekvenserna för uppfostran. Om vi tar de forskningsrön på allvar som visar att extern barnomsorg under barnets första levnadsår kan vara skadlig, så bör politiken säkerställa betald föräldraledighet under detta år. Så är fallet i Danmark och Sverige (med full kompensation för inkomstbortfall), men inte i större delen av EU där nor-

---

⁸ Även på denna punkt visar den senaste PISA-undersökningen (2009) en stark försämring för Sveriges del. Från att i tidigare undersökningar ha intagit en topposition när det gäller likvärdighet till att numera inte vara mer än ett genomsnittsland bland de 67 nationer som ingår. *Övers.anm.*

men är fyra månader när det gäller ledighet med ersättning som minst motsvarar 50 procent av lönen.

Otillräckliga föräldraförsäkringar är dubbelt problematiska. Å ena sidan leder de till att mödrar återgår till arbete mycket tidigt. Exempelvis i Nederländerna återvänder 60 procent av mödrarna till arbete inom sex månader (ersättning utges bara i fyra månader), medan i Danmark praktiskt taget ingen går tillbaka till arbete före 10-14 månader (Simonsen 2005). Å andra sidan leder otillräcklig föräldraförsäkring också till exit från arbetsmarknaden. Ungefär 25 procent av de nederländska mödrarna försvinner helt enkelt från arbetskraften medan den danska andelen är försumbar (Gustafsson & Kenjoh 2004).

Kostnaden för ett ettårigt föräldraledighetssystem är omfattande. Om vi tar Danmark som måttstock motsvarar det 0,6 procent av BNP. Detta måste vägas mot fördelarna. Enligt beräkningar av Ruhm (1998) ökar betald föräldraledighet kvinnors förvärvsgrad med tre till fyra procent, samtidigt som deras löner efter ledigheten är högre. Kostnaden för en längre betald ledighet täcks således i efterhand till en del av ökade skatteintäkter. Kostnaden får också vägas mot de positiva effekterna för barnen av föräldrarnas närvaro under spädbarnstiden. Som påpekats ovan kan mödrars förvärvsarbete under det första levnadsåret vara skadlig för barnets hälsa och kognitiva utveckling. Waldfogel et al (2002) har visat att sådana negativa effekter är speciellt markerade för låginkomstfamiljer.

Om vi ser bortom det första året är det största hindret för mödrars förvärvsarbete bristande tillgång till barnomsorg. Avgiften för barnomsorg blir en regressiv skatt om den är oberoende av moderns (eller hushållets) inkomster. Skatteavdrag för barn är vanliga i många länder, men de upphäver inte effekterna av regressiteten då de är av mindre betydelse för låginkomstfamiljer.

Deltagande i kindergarten (från treårsåldern) är näst intill allmän i många länder, och definieras ofta som en avgiftsfri förberedelse för skolan. Nyckelfrågan handlar om dem som är under treårsåldern. I stora delar Europa har standardlösningen stått att finna inom familjen – dvs. mormor eller farmor. Den möjligheten håller på att bli överspelad därför att tillgången till sådan barnpassning inom familjen minskar snabbt. Privat barnomsorg kan florera, som i Förenta staterna, genom stora skillnader i priser och kvalitet. Men i större delen av EU är marknaden för privat barnomsorg mycket begränsad till följd av höga kostnader. I de nordiska länderna är den offentliga barnomsorgen för dem under treårsåldern till stor del skattefinansierad, i mindre grad gäller det även i Belgien och Frankrike. De olika uppläggningsarna får olika resultat. För ett genomsnittligt hushåll i Frankrike med två inkomster närmar sig barnomsorgsavgiften 25 procent av dessa, att jämföra med 10 procent i Danmark (Immervol & Barber 2005). Det är säkert en del av förklaringen till att deltagandet i barnomsorg vid ettårsålder är dubbelt så högt i Danmark som i Frankrike.

Det är också troligt att inlärningseffekterna av tidig barnomsorg skiljer sig åt. Täckningsgraden för barnomsorg upp till treårsåldern är cirka 40 procent i Frankrike. Bara

hälften av dessa barn finns i förskolor, medan den andra hälften passas av dagmam-mor. Den nordiska inriktningen kontrasterar mot detta genom högkvalitativ och hel-dagsbarnomsorg som är tillgänglig för alla barn. Föga förvånande fordrar det stora skattesubventioner. Avgifterna från föräldrarna motsvarar bara cirka en tredjedel av kostnaderna, och låginkomstföräldrar kan helt befrias från betalning.

För att kunna värdera om offentliga subventioner för barnomsorg är försvarbara behöver vi undersöka två distinkta kostnads/intäkts-samband: vilken inverkan barnomsorg har för kvinnors förvärvsgrad och inkomster, och vilka effekter det har för barnen. När det gäller det förstnämnda har vi tydliga bevis för att tillgänglig barn-omsorg ökar kvinnors sysselsättningsgrad. En dansk studie har visat att en minskning av barnomsorgsavgiften med 100 euro i månaden leder till en ökning av sysselsätt-ningsgraden i landet med 0,8 procent (Simonsen 2005). Då barnomsorg gör det möjligt för mödrar att återgå i arbete tidigare minskar bestraffningen för mödraskap på livstidsinkomsten avsevärt. Vinsterna av detta och den ökning av skatteintäkterna det ger upphov till kommer över tid att täcka kostnaden för den initiala subventionen av barnomsorg.

Kostnads/intäktsanalysen när det gäller effekterna för barnen kan på ett sätt sägas vara överflödigt, eftersom barnomsorg som vi sett är självfinansierande redan genom de ökade skatteintäkterna från kvinnor. Varje positiv inverkan på beteenden och inlärningsförmågor för barnen är således utan kostnad. Under dessa omständigheter kan vi begränsa utvärderingen till att undersöka marginaleffekterna av en kvalitets-höjning (till exempel personaltätheten och det pedagogiska innehållet), eller extra-insatser till barn med särskilda behov (till exempel immigrantbarn). De goda nyheterna här är att avkastningen av tidig barnomsorg med hög kvalitet är mycket stor. Carneiro & Hackman (2003) beräknar att varje US-dollar som investeras i kvalitetshöjning ger en avkastning om \$5:60, vilket troligen är i underkant. Nyare beräkningar pekar på en storleksordning om \$12. Men återigen refererar dessa kalkyler till underprivilegierade barn, för vilka vi vet att effekterna är starkare än för genomsnittet.

Betyder det sistnämnda att vi när allt kommer omkring bör förorda behovsinriktade insatser istället för de skandinaviska generella systemen? Om vårt främsta syfte är utjämning förefaller riktade insatser mest kostnadseffektiva. Ställningstagandet för eller emot en behovsinriktad politik beror på vilket värde vi sätter på jämlikhet i dess bredaste mening. Behovsinriktade insatser till de mest underprivilegierade kan, som erfarenheter från Förenta staterna visar, minska klyftorna i prestationer för dem som befinner sig allra längst ner, men om inte behovsinriktningen är mycket bred kommer det inte nödvändigtvis att leda till en allmän utjämning av livschanser. *Head Start*-programmet i Förenta staterna omfattar bara cirka sju procent av treåringarna och når därmed inte hela riskgruppen (vi erinrar oss att barnfattigdomen är över 20 procent och andelen som hamnar under miniminivån i PISA-undersökningarna uppgår till 18 procent). De återstående 93 procenten av varje årskull får barnomsorgsalternativ som i hög grad speglar föräldrarnas köpkraft. De stora skillnaderna inom den tidiga barnomsorgen i Förenta staterna är väl dokumenterade (Blau 2001).

Allmänt sett är svårigheterna med riktade insatser att se till att de verkligen når dem med de största behoven. I sammanhanget är en jämförelse mellan den amerikanska politiken och det brittiska *Sure Start*-programmet intressant. Medan den förstnämnda riktas mot problemfamiljer destineras det senare till utsatta stadsdelar. Ingen av dessa angreppsstrategier kan garantera att man verkligen träffar rätt när det gäller behoven: att identifiera problemfamiljer är lätt bara när deras problem är synliga; när det gäller *Sure Start* är det långt ifrån säkert att alla med behov bor i utsatta stadsdelar. Det verkliga hindret för träffsäkra, riktade insatser finns i de multipla mekanismerna som ger upphov till olika utfall för barn. Det är ganska enkelt att identifiera fattigdom vad gäller inkomster, men det är verkligen inte fallet när det gäller föräldrars förmåga att fostra.

Generella insatser har den stora fördelen att tillförsäkra alla barn, oavsett härkomst, samma höga standard. Och så mycket bättre om systemet samtidigt innebär att barn med olika bakgrund blandas. Utvärderingar från Förenta staterna visar mycket starka positiva effekter för barn i ofördelaktiga omständigheter av att blandas med bättre ställda (Hanusheck et al 2003). Ändå finns det en uppenbar nackdel med den nordiska generella modellen i det att de mest underprivilegerade barnen kan behöva ytterligare insatser och uppmärksamhet. Ett exempel är det lägre deltagandet för barn från immigrantfamiljer. Någon form av förstärkande insatser, kanske med speciella incitament riktade till särskilda målgrupper, kan därför behövas som komplement till den generella inriktningen.

Sammanfattning: Att hjälpa familjer att investera i sina barn

Under det senaste halva århundradet har investeringar i humankapital nästan uteslutande handlat om formell utbildning. Det är ganska nyligen som vi har kommit att inse att förutsättningarna för lärande – så väl som de främsta mekanismerna för ojämlikhet – har sin verkan i förskoleåldern och att skolor i allmänhet är klent rustade att råda bot på en dålig start. Till ledning för politiken är "lärande-föder-lärande"-modellen ett framsteg, då den ger redskap för att uppskatta de relativa avkastningarna av investeringar i utvecklingen av barns förmågor under de första levnadsåren. Det är nu ett evidensbaserat faktum att investeringar ger högst avkastning i 0 till sexårsåldern för att därefter avta exponentiellt. Modellen ger relevant vägledning för en politik med syfte att främja lika livsmöjligheter för människor då utdelningen är störst för underprivilegerade barn.

Det pekar på att vi behöver omvärdera humankapitalpolitiken. Till att börja med kan man notera att i alla avancerade länder fördelar sig utbildningsutgifterna i rakt motsatt riktning än vad "lärande-föder-lärande"-perspektivet beskriver. Kostnaden per elev ökar successivt och oavbrutet från förskolan till högskolan (OECD Education Databas). I genomsnitt lägger vi dubbelt så mycket på högskolestudenter jämfört med

förskolebarn. Därtill är utgifterna för barnomsorg i de flesta länder koncentrerade till tre till sexårsåldern.

Ambitioner att främja jämlikheten när det gäller livsmöjligheter och stärka den framtida produktiviteten sammanfaller i en politik för att öka homogeniteten i reservoaren av humankapital. Andel unga som når vuxenlivet med otillräcklig kompetens är mycket stor i många länder, oavsett om vi ser till formella utbildningskvalifikationer eller kognitiva och icke-kognitiva förmågor. Utvecklingen är alarmerande mot bakgrund av att kompetenskraven ständigt växer. Då skillnader mellan nationer inte kan förklaras genetiskt är det uppenbart att politikens inriktning och institutioners utformning är av mycket stor betydelse.

Med utgångspunkt från insikten att de avgörande mekanismerna finns i den mycket tidiga barndomen och framförallt är centrerade till familjen behöver vi komma fram till hur politiken kan understödja att familjer är i stånd att ge sina barn bästa möjliga livschanser. En kärnfråga ligger i ihärdigheten i starka mekanismer för socialt (distinkt skild från biologiskt) arv. Konventionell teori har betonat ekonomiska effekter i allmänhet och fattigdom i synnerhet. Utan tvekan ger detta stora bidrag till skillnader i skolresultat och ojämlika livschanser. Men både samhällsforskare och politiker har ägnat alldeles för lite uppmärksamhet åt de icke-ekonomiska faktorernas betydelse över hur socialt utsatta positioner överförs över generationerna. Till viss del sammanfaller detta. Tonårsmödrar, immigranter och lågutbildade föräldrar löper också större risk att vara fattiga. Men det handlar om två, tämligen distinkt olika dimensioner, och det leder till slutsatsen att en strategi som bara tar sikte på omfördelning av inkomster knappast kan vara framgångsrik.

Fakta pekar sålunda mot en tvåhövdad politik som är tilltalande både vad gäller kostnadseffektivitet och för att den kan leverera en mer jämlik start för alla barn. I ett nötskal handlar strategin om tidig, högkvalitativ barnomsorg. Sakskalet för en omfördelning av inkomster till barnfamiljer är starka och behöver inte ytterligare kommenteras, förutom påpekandet att behovet av omfördelning reduceras avsevärt om mödrar förvärvsarbetar. Men även om vi inser att det kulturella kapitalet i familjerna är av avgörande betydelse, så är det inte så lätt att tänka sig en politik som kommer till rätta med skillnader i föräldrars förmågor och engagemang vad gäller uppfostran. Jag har försökt samla in den kunskap som finns om effekterna av fostran under den tidiga barndomen. Två faktorer sticker ut. För det första kan extern barnomsorg under det första levnadsåret vara till skada för den fortsatta utvecklingen. För det andra är effekterna på skolresultat av högkvalitativt extern barnomsorg efter det första levnadsåret tydligt positiva, i synnerhet för mindre privilegierade barn. Dessa positiva effekter är verksamma bortom barndomen in i vuxenlivet.

Föräldraskapet i sig tycks sålunda ha en polariserande inverkan. Högutbildade föräldrar investerar mer tid och engagemang i sina barn, och klyftorna växer i detta avseende. Skillnaderna är i hög grad beroende av fädernas engagemang, och detta i sin tur hänger samman med mödrarnas förhandlingsstyrka. Politiska insatser som

stärker kvinnors förhandlingspositioner, genom exempelvis inkomstöverföringar och sysselsättningsfrämjande åtgärder, minskar därmed skillnader i investeringarna i barn. Sammanfattningsvis ger en politik för betald ledighet under barnets första år i kombination med högkvalitativ barnomsorg till överkomlig kostnad stor avkastning i form av homogenisering av barns förutsättningar att klara skolan.

Det finns i sammanhanget en frågeställning om politikens utformning. Då vi vet att utdelningen är exceptionellt stor när det gäller mindre privilegierade barn leder en enkel kostnads/intäkts-analys till slutsatsen att behovsorienterade riktade insatser är att föredra. Men finns det ändå argument för en bred, generell modell? För det första handlar det om barnomsorgens dubbla funktion: att främja både mödrars förvärvsarbete och barnens socialisation. Med avseende på kostnaderna är den danska generella modellen med hög subvention i kombination med egenavgifter som minskar lineärt med inkomsten uppenbarligen både effektiv - i det att den ger full täckning - och försvarbar i ett rättviseperspektiv. Den kan leda till dödviktstkostnader i inkomstligans topp, men danska politiker har kommit till slutsatsen att det trots allt är acceptabelt då modellen ger både en bred inkludering i och brett väljarstöd för ett enhetligt, sammanhållet system. Det finns också ytterligare en rättvisefråga i sammanhanget. Om de positiva effekterna för barnen av extern barnomsorg är betydande finns det starka skäl för en fördelning som gör detta tillgängligt för alla föräldrar, i stället för att omfördela från en del föräldrar till andra.

Det andra standardargumentet för ett generellt system är att ett brett medborgarstöd är centralt för att garantera adekvat finansiering. Ett tredje argument är de höga transaktionskostnader och svårigheter som är förenade med att identifiera var behovet av riktade insatser finns. Att fånga upp låginkomstfamiljer är tämligen enkelt, men vi ska komma ihåg att bristande inlärningsförmåga också står i starkt samband med familjekultur, vilket är en dimension som är praktiskt taget omöjlig att ringa in med de redskap som står till buds för en offentlig administration.

I slutändan kommer valet mellan riktade och generella insatser till stor del att bero på hur höga våra ambitioner att åstadkomma homogenisering av förmågor är. Om vår strävan begränsas till att försöka fånga upp dem längst ner (vilket man kan säga är fallet i Förenta staterna) så är argumenten starkare för riktade insatser, än om vi har en mer allmän målsättning att över hela linjen minimera inverkan av icke-biologiska skillnader för barns möjligheter. Nackdelen med en generell inriktning är att den kan misslyckas med att fånga upp dem längst ner. De mest utsatta barnen är sannolikt i behov av ytterligare insatser och det pekar på behovet av att generella system kompletteras med någon form av stödjande särbehandling.

Vad som då ändå återstår är den besvärliga uppgiften att fånga upp dem som är svårast att nå och som sannolikt har de största behoven av stöd. Positiv särbehandling har en lång - och ibland framgångsrik - tradition i Förenta staterna, men ter sig i allmänhet främmande för européer. Den positiva särbehandlingen som metod har sitt upphov i strävan att övervinna rasdiskriminering och etnisk segregation. Intill nyligen har inte detta varit särskilt akuta frågor i Europa, men blir nu allt mer så i rask takt -

inte minst genom de stora utbildnings- och kompetensklyftorna vi ser mellan stora invandrargrupper och infödda.

Det finns goda exempel att ta hjälp av. Den danska regeringen har, med inspiration från Förenta staterna, ibland med anmärkningsvärd framgång bussat invandrarbarn till skolor i stadsdelar med få invandrare. Vi kanske också har något att lära av den tidigare Cardoso-regeringen i Brasilien, som införde ekonomiska incitament för föräldrar att se till att deras barn verkligen var i skolan. Även om utbildningen är kostnadsfri är immigranter inte sällan ovilliga att sända sina barn till icke-obligatorisk undervisning, med negativa effekter för barnens språk- och inlärningsförmågor. Med tanke på att varje Euro kan ha ett mycket stort gränsvärde för en invandrarfamilj med låga inkomster, så kan ekonomiska incitament vara framgångsrika för att främja undervisningsdeltagande.

Jag tror det bästa sättet av avsluta detta kapitel är att rikta en uppmaning till våra demokratiskt valda församlingar att överväga hur vi i Europa skulle kunna införa positiv särbehandling där det finns behov för det.

Efterord

Av Anders Nilsson & Örjan Nyström

År 1990 publicerades en bok med titeln *The Three Worlds of Welfare Capitalism – Välfärds kapitalismens tre världar*. Den kom att sätta ett starkt avtryck på praktiskt taget all jämförande välfärdsforskning därefter. Författaren var en dansk sociolog, Gösta Esping-Andersen, som därmed kom att inta en ställning som internationellt ledande inom sitt forskningsfält.

I boken utgår Esping-Andersen från en modellansats som ursprungligen hade introducerats av den brittiske socialforskaren Richard Titmuss på 1960-talet.⁹ Titmuss hade definierat tre välfärdsmodeller: en *residual*, vi skulle också kunna kalla det en behovsprövad grundtrygghetsmodell, en *prestationsbaserad*, i vilken förmåner bestäms av vilka insatser en individ har gjort i systemet, och slutligen en *institutionellt omfördelande*, där skattefinansierade förmåner tar formen av generella medborgerliga rättigheter. Esping-Andersen utvecklade denna modellansats med ett *dekommodifieringsindex*.

Låt oss förklara. Med kapitalismens och marknadsekonomins genombrott förvandlades arbetskraften till en vara. Tidigare hade människor levt i bondesamhällets täta gemenskaper av byar och storhushåll. För de flesta hade vardagen i stort sett varit penninglös. Hushållet var kretsen för både människors produktion och konsumtion. Det moderna samhällets uppdelning av tiden i arbetstid och privatliv var okänd. Med marknadsekonomins och lönearbetets successiva genombrott under 1800-talet förändrades allt detta. Å ena sidan öppnades möjligheter till högre materiell standard och större individuell frihet, å den andra blev människor exponerade för marknadens risker.

Det gamla bondesamhället präglades av materiella brister, i perioder till och med av svält, men människan hade grunden för sin försörjning i den sociala tillhörigheten - även i perioder av livet när hon inte kunde arbeta, till exempel vid barnafödande,

---

⁹ Abel-Smith, B. & Titmuss, K. (Red.), *Social Policy*. London 1974.

sjukdom och ålderdom. Denna sociala tillhörighet var stabil, ja nära nog omöjlig att undkomma ens för den som försökte. I marknadsekonomin däremot blir pengar, inte social tillhörighet, villkoret för tillgången till existensmedel, och för de flesta blev lönearbete enda möjliga källan till inkomster.

Ett av marknadens mest fundamentala karaktäristika är dess svängningar, vilka i omgångar ökar efterfrågan på arbetskraft och i omgångar minskar denna. Som lönearbetare riskerar människan arbetslöshet och därmed att berövas sina existensmedel. Arbetslöshet påverkar även situationen för dem som har arbete genom att förskjuta maktbalansen till arbetsgivarens fördel – om inte villkoren passar finns det någon annan som kan ta ens arbete. Därtill genomgår livet skiften när människor är förhindrade att arbeta, som vi redan har nämnt vid barnafödande, sjukdom och ålderdom.

Under 1800-talet gav dessa förhållanden upphov till vad som blev seklets största och mest diskuterade politiska fråga – *arbetarfrågan* eller *den sociala frågan*. Det handlade om den riskexponering och osäkerhet för de flesta - och misär för inte så få - som lönearbetet och industrialiseringen förde med sig. Charles Dickens gav blodfulla och känslostarka skildringar av detta i sina följetonger om människooeden i England, industrialismens vagga, i mitten av 1800-talet. Grundproblemet var att arbetet hade förvandlats från att vara en kollektiv aktivitet djupt inbäddad i sociala sammanhang till att bli en individuellt utbudna vara på en hjärtlös marknad.

Arbetarfrågan blev under 1800-talets sista decennier utgångspunkten för både fackliga strävanden och introduktionen av socialpolitik i de mest utvecklade industriländerna. I båda fallen handlar det om att modifiera villkoren för arbetets egenskaper som vara. Med sitt *dekommodifieringsindex* skapade Esping-Andersen ett instrument för att systematiskt undersöka och jämföra hur dessa villkor har modifierats på olika arbetsmarknader i olika länder. Begreppet *dekommodifiering* kommer från engelskans *Commodity* som betyder just vara. Arbetskraftens *kommodifiering* handlar således om hur den förvandlas till en vara och blir beroende av marknaden, medan dess *dekommodifiering* beskriver hur institutioner på arbetsmarknaden och inom välfärdspolitiken mildrar detta beroende och därmed tonar ner egenskapen och betydelsen av att vara en vara på marknaden i människors tillvaro.

I analysen av dekommodifieringens mekanismer utvecklade Esping-Andersen Titmuss välfärdsmodeller till en mer komplex och sammansatt typologi av *välfärdsregimer*. Man kan beskriva detta som en konstellation av sociala, politiska och ekonomiska institutioner som främjar en viss socioekonomisk fördelning i samhället, vilken i sin tur bildar underlag för intressegemenskaper som tenderar att reproducera välfärdsregimen i fråga. I *The Three World of Welfare Capitalism* beskrev Esping-Andersen tre sådana regimer: en *anglosaxiskt liberal* med Förenta staterna som främsta exempel, en *kontinentalt konservativ* med Tyskland som typland och en *nordiskt socialdemokratisk* med Sverige i förgrunden. Senare har han urskiljt också en fjärde regim, en *mediterrant konservativ* med Italien, Spanien, Portugal och Grekland som

exempel, vilka i viktiga avseenden skiljer sig från den kontinentalt konservativa regimen.

Jämför vi med Titmuss definitioner så kan man på ett sätt säga att Esping-Andersens liberala regim är en utveckling av den residuala modellen, den konservativa av den prestationsbaserade och den socialdemokratiska av den institutionellt omfördelade. Samtidigt måste man också säga att de av Esping-Andersen *empiriskt* beskrivna regimerna representerar skilda blandningar av Titmuss tre *teoretiska* modeller med olika dominerande inslag. Med dekommodifieringsindexet kunde Esping-Andersen visa på tydliga och betydande skillnader mellan regimerna, med högst grad av dekommodifiering i den socialdemokratiska och lägst i den liberala. Enskilda länder kan dock variera i anpassningen till typologin. Man kan t.ex. konstatera att Frankrike har en kontinentalt konservativ regim som i vissa avseenden drar mot den mediterrana, medan Nederländernas konservativa regim närmar sig den nordiska socialdemokratiska.

När en välfärdsregim är etablerad är den tämligen stabil i sina grunddrag oavsett regeringsmaktens färg i länderna. Det finns bara två exempel på skiften av välfärdsregimer i västvärlden under tiden efter andra världskriget, i båda fallen från en socialdemokratisk till en liberal. Det är Storbritannien under Thatcher, då fackföreningarnas militans fjärmade arbetarklassen från mellanskikten och på så vis spelade den nyliberala reaktionen i händerna, och Nya Zeeland i samband med den djupa ekonomiska kris som landet hamnade i när dess viktigaste exportmarknad, Storbritannien, gick med i EG och hamnade bakom gemenskapens tullmur.

Om den nuvarande moderatledda regeringen i Sverige förmår att i grunden riva upp den nordiskt socialdemokratiska välfärdsregimen återstår att se. Trots ingrepp i socialförsäkringarna och välfärdstjänsternas organisation har - åtminstone hittills - modellens huvudsakliga grunddrag, den skattefinansierade generaliteten, bestått. Det är också fallet i övriga nordiska länder, trots återkommande borgerliga regeringsperioder.

Förklaringen till stabiliteten är enkel. I demokratier har majoriteten den yttersta politiska makten, inte på så sätt att den styr men den kan rösta bort en misshaglig regering. De olika välfärdsregimernas skattesystem i kombination med fördelningen av förmåner och tjänster reproducerar intressegemenskaper som bildar grundvalen för majoriteter med olika socioekonomiska sammansättningar. En generell och skattefinansierad socialdemokratisk regim vilar på - och främjar - en majoritetens intressegemenskap *underifrån* mellan arbetarklassen och mellanskikten, medan en marknadsinriktad och selektiv liberal modell bygger på och vidmakthåller en majoritetens intressegemenskap *ovanifrån* mellan de mest välbärgade och breda mellanskikt. Medan de socialdemokratiska och liberala modellerna är mera genderneutrala när det gäller exempelvis sysselsättningsgrad finns i de konservativa regimerna en viktig dimension av patriarkalisk intressegemenskap längs den socioekonomiska skalan.

Majoriteternas olika sammansättning ger upphov olika politiska realiteter som sittande regeringar måste ta hänsyn till om de ska ha en chans att överleva nästa val. En president från Demokraterna i Förenta staterna måste vara mer marknadsliberal än både socialdemokrater och borgerliga partier i Norden, medan en socialdemokratisk kansler i Tyskland måste vara mer konservativ i familjepolitiken än en borgerlig regeringsbildare i exempelvis Sverige. Det är i detta ljus man får se de svenska "nya moderaternas" retoriska omgruppering mot politikens mittfält för att bli regeringsfärdiga (samtidigt som de i sin faktiska politik förstärker den i grunden marknadsdrivna tendensen till att den breda, folkliga intressegemenskap som burit upp den socialdemokratiska välfärdsregimen i mer än ett halvt sekel luckras upp).

De olika välfärdsregimerna blir på detta sätt spårbundna i sin utveckling. Det har ibland sagts att globaliseringen med marknadernas avreglering och tilltagande integration driver alla länder i samma nyliberala riktning. Margaret Thatcher hade "*There is no alternative*" som valspråk, vilket Carl Bildt under sin tid som regeringschef kopierade med den inte mindre trosvisa parollen "Den enda vägens politik". När det gäller de olika välfärdsregimerna kan vi emellertid konstatera att så inte är fallet. Det är tvärtom under senare delen av 1900-talet som det utbildas olika institutionella ramverk för arbetsmarknaden och välfärdspolitiken i de avancerade länderna. Före år 1960 är skillnaderna små mellan skatteuttag och välfärdssystem i västvärlden.

De olika välfärdsregimernas spårbundenhet kan också förklaras med att de inte endast är överbyggnader på vad som i grunden är samma marknadsekonomi eller kapitalism. Tvärtom bör man se Esping-Andersen som en viktig bidragsgivare till tvärvetenskapliga forskningsfält som *institutionalism* och *varieties of capitalism*, med portalfigurer som Thorstein Veblen, Karl Polanyi, John Kenneth Galbraith, Andrew Shonfield och Gunnar Myrdal. Det handlar om hur institutionella ramverk påverkar och förändrar marknadsekonomin fundamentala funktioner.

Ett intressant exempel är den rapport som den belgiske nationalekonomen André Sapir gjorde år 2005 på uppdrag av ECOFIN, rådet av EU-ländernas finans- och ekonomiministrar.¹⁰ Sapir undersökte de olika ländernas förutsättningar att svara mot globaliseringens ekonomiska utmaningar utifrån Esping-Andersens typologi av välfärdsregimer. Han kom till slutsatsen att de liberala och socialdemokratiska modellerna är effektiva och konkurrenskraftiga i globaliseringen, medan de konservativa modellerna, i synnerhet i den mediterrana tappningen, är ineffektiva och ohållbara. Sapir konstaterade också att medborgarna i de nordiska länderna åtnjuter fördelen att den socialdemokratiska modellen inte bara är konkurrenskraftig utan också levererar en högre grad av social rättvisa än den liberala. Utvecklingen inom Eurozonen får därefter sägas eftertryckligt ha bekräftat Sapirs slutsatser när det gäller Medelhavsländerna, men inte beträffande Tyskland eller Österrike.

---

¹⁰ Sapir, A., *Globalization and the reform of European Social Models*. Rapporten finns publicerad i *Journal of Common Market Studies* (2006) Vol. 44 nr 2, ss 369-390. LO Göteborg gav ut en svensk översättning 2006 i serien *Meddelanden från LO Göteborg*.

Esping-Andersens dekommodifieringsindex från år 1990 innefattade faktorer som facklig organisationsgrad, kollektivavtalsäckning och graden av juridifiering av arbetsmarknadens reglering. Men diskussionen om välfärdsregimer har därefter i stor utsträckning kommit att begränsas till institutionerna inom välfärdspolitiken, vilket Sapirs rapport är ett exempel på. I "Det svenska kollektivavtalssystemet i stöpsleven?" i Agoras årsbok 2007 kunde vi emellertid visa att de fyra regimerna på välfärdspolitikens område korresponderar med fyra distinkt olika arbetsmarknads- och kollektivavtalsmodeller inom EU. I själva verket är institutionerna på arbetsmarknaden och inom välfärdspolitiken nära sammanlänkade till sina funktioner. Man kan beskriva det som ett sammanhängande system av skyddsvallar mot marknadskrafternas framfart, och om en vall sviktar ökar trycket på de övriga.

Det finns ytterligare en aspekt av vikt i sammanhanget. Feministiska forskare som Diane Sainsbury och Ann Shola Orloff riktade kritik mot begreppet välfärdsregim och dekommodifieringsindexet.¹¹ I korthet menade de att Esping-Andersens analys ensidigt hade fokuserat på mäns villkor och underlåtit att granska det för kvinnor betydelsefulla obetalda hushållsarbetet och familjepolitikens roll i sammanhanget. Nu hände något så underligt i ett meningsutbyte inom akademien, att Esping-Andersen utan förbehåll medgav att hans kritiker hade rätt. Som ett svar införde han begreppet *defamiljarisering*, dvs. en beskrivning av i vilken grad det institutionella ramverket befriar från beroendet av familjen, parallellt med *dekommodifieringen*, som beskriver hur det befriar från marknadsberoendet. Det handlar således om helheten av hur välfärdsregimen medlar mellan individen å ena sidan och familjen, staten och arbetsmarknaden å den andra.

Den nordiska, socialdemokratiska välfärdsregimen visade sig inte bara vara den som ger högst grad av dekommodifiering, utan den utmärker sig i kanske ännu högre grad när det gäller graden av defamiljarisering, medan de konservativa regimerna, som i högre grad befriar från marknadsberoendet än den liberala, uppvisar de mest patriarkala dragen med kvinnors beroende av familjen och mäns yrkesarbete. Det är intressant att jämföra Esping-Andersens välfärdsregimer med resultaten i *World Values Survey (WVS)*.¹² Det senare är ett internationellt nätverk av samhälls- och beteendeforskare som regelbundet undersöker människors värderingar och attityder i olika länder. Ländernas grupperingar i WVS överensstämmer på det hela taget väl med indelningen i olika välfärdsregimer. När det gäller värderingen av människors självförverkligande ligger de nordiska länderna i topp i världen, följda av de liberala

---

¹¹ Sainsbury, D., *Gender, Equality and Welfare States*, Cambridge: Cambridge University Press 1996; Orloff, A., *States, Markets, Families: Gender, Liberalism and Social Policy in Australia, Canada, Great Britain and the United States* (med Julia O'Connor och Sheila Shaver), Cambridge: Cambridge University Press 1999.

¹² www.worldvaluessurvey.org

anglosaxiska länderna, medan de konservativa på kontinenten och i synnerhet i Medelhavsområdet hamnar längre ner.¹³

Möjligen ska det tolkas som en indikation på att graden av defamiljarisering kan väga tyngre för den individuella friheten än graden av dekommodifiering, i vart fall för den halva av befolkningen som är kvinnor. Men förhållandet att det finns ett land i den liberala gruppen som skiljer ut sig med en anmärkningsvärt låg placering när det gäller självförverkligande, faktiskt lägre än samtliga konservativa länder i EU, och att detta land också är det som erbjuder sina medborgare den lägsta graden av dekommodifiering - det handlar om Förenta staterna - pekar i den andra riktningen. Kanske kan man dra en slutsats att marknadsberoendet i ett samhälle väger tyngre som begränsning av den individuella friheten om det är mycket stort, men på en viss nivå av dekommodifiering kommer beroendet av familjen att väga över som hinder för självförverkligande – samtidigt som eget yrkesarbete blir en väg till befrielse från detta.

Det är väsentligt i sammanhanget att inse att även om defamiljariseringen är av särskild betydelse för kvinnor i parrelationer, så är det inte uteslutande en kvinnofråga. Andra yttringar av familjeberoende är universitetsstuderanden av båda könen som är hänvisade åt försörjning av anhöriga under studieåren, barnfamiljer som är ekonomiskt avhängiga den äldre generationen och förhållandet att slakten i konservativa länder spelar en viktig roll som *lender of last resort* i situationer där människor i liberala länder litar till marknadsförda försäkringar och i socialdemokratiska får ersättningar och bistånd av offentliga institutioner.

Historikerna Henrik Berggren och Lars Trädgårdh har i boken *Är svensken människa?* fört fram idén att drivkraften bakom det socialdemokratiska och kollektivistiska välfärdsbygget i Sverige paradoxalt nog har varit en strävan efter individuellt oberoende.¹⁴ 1900-talets reformer bygger alla, föräldraförsäkringen undantagen, på individprincipen. I Sverige finns, menar de, traditioner sedan 1400-talet på ett större oberoende mellan generationerna, en längre ungdomstid och senare äktenskapsålder än på andra håll. Att individens intressen i den socialdemokratiska välfärdsregimen sattes ovanför familjegemenskapen skulle alltså inte vara ett modernitetens brott med traditionen, utan ett fullföljande av den. Man kan ställa sig frågande till om det historiska materialet verkligen håller för den lite vidlyftiga slutsatsen, men författarna har en poäng i konstaterandet att generella, skattefinansierade välfärdssystem främjar den individuella friheten. I WVS intar Sverige ett extremläge som det land i världen vars befolkning värderar självförverkligande högst.

---

¹³ Det finns några undantag som egentligen inte är förvånande. Nederländerna, som har en konservativ välfärdsregim som drar mot den socialdemokratiska, hamnar bland de nordiska länderna i WVR. Det gäller också de protestantiska delarna av f.d. Västtyskland. Ett annat undantag är Förenta staterna, vilket diskuteras lite längre fram i texten.

¹⁴ Stockholm: Norstedts Förlag 2006.

I boken *Typiskt svenskt* problematiserar etnologen Karl-Olov Arnstberg denna långt drivna individualism och menar att den har passerat en brytpunkt där den underminerar de kollektiva institutioner den vilar på.¹⁵ Arnstberg ser ett behov av en positiv, folklig nationalism som en balanserande, sammanhållande kraft. Här kan man inflika att det är utmärkt att människor i den socialdemokratiska välfärdsregimen har ett stort mått av individuellt oberoende, men det är naturligtvis inte tillräckligt för att förverkliga reformismens ideal av en demokratisk, social och produktiv samhällsgemenskap som ger medborgarna goda skäl att känna sammanhang och mening i tillvaron. Vi ska återkomma till detta längre fram.

Kritiken från de feministiska forskarna blev fruktbar för Esping-Andersen på så vis att den väckte hans intresse för kvinnors ställning i samhället och det reproduktiva arbetets betydelse. Det är slående att den traditionella samhällsvetenskapen inte har uppfattat reproduktionen som en del av arbetsprocessen i samhället. När arbetsfördelningen har analyserats har det handlat om den produktiva sfären i snäv mening, och den för det mänskliga samhället fundamentala arbetsdelning som föreligger mellan den produktiva och den reproduktiva sfären har hamnat utanför synfältet. En orsak till detta är förstås att reproduktionen i stor utsträckning har varit och förblivit kvinnornas produktion. Feministerna har rätt när de kritiserar samhällsvetenskapen för att vara blind för att reproduktionen har en lika fundamental roll för samhällets utveckling som produktionen. Sambandet dem emellan – att lappa ihop detta när det skadas, och att stärka det inför de utmaningar samhället utsätts för – är något av den sociala sammanhållningens och därmed även den ekonomiska utvecklingens själva livlina.

Detta ämnesområde har blivit ett av huvudspåren i Esping-Andersens senare forskning. Hans senaste bok – *The Incomplete Revolution. Adapting Welfare States to Women's New Roles (Den ofullständiga revolutionen. Att anpassa välfärdsstaten till kvinnors nya roller)* – är ett uttryck för detta. Den text som Tankeverksamheten publicerar på svenska med denna utgåva – *Att investera i barn och utjämna livschanser* – är en översättning av ett av bokens kapitel. Esping-Andersen menar att vår framtid i hög grad beror på hur vi svarar på tre utmaningar som vi står inför. *För det första* hur vi anpassar våra institutionella ramverk till den nya kvinnorollen – vår tids ofullständiga revolution. *För det andra* hur vi förbereder våra barn för kunskapssamhället. Och *för det tredje* hur vi hanterar den nya demografin med lägre fruktsamhet och åldrande befolkningar. Om vi inte klarar att svara mot dessa utmaningar på ett framgångsrikt sätt, menar han, så kommer de att bli kraftfulla hävstänger för tilltagande sociala obalanser och ojämlikhet.

När det gäller frågan om hur vi förbereder våra barn för kunskapssamhället så lägger Esping-Andersen själv ut texten i denna utgåva, och det finns ingen anledning för oss att orda mer om det. Men det kan finnas skäl att referera vad han menar med "den ofullständiga revolutionen" eftersom det är ett ramresonemang för vad han skriver

---

¹⁵ Stockholm: Carlsson Förlag 2005.

både om att investera i barn och utjämna livschanser och om den tilltagande demografiska obalansen.

Under senare decennier har kvinnors roll och ställning i samhället genomgått något av en revolution. Men, konstaterar Esping-Andersen, denna förändring är ojämnt fördelad över den socioekonomiska skalan. I den övre delen ser vi i dag högutbildade kvinnor med egna kvalificerade yrkeskarriärer som lever i praktiskt taget jämställda parrelationer. Men ju längre ner vi kommer på skalan, desto större tenderar kvinnans ekonomiska beroende av mannen vara till följd av lägre lön, deltidsarbete eller, vilket inte är ovanligt i stora delar av EU, frånvaro av yrkesarbete. Här har kvinnor fortfarande huvudansvaret för det obetalda hushålls- och reproduktionsarbetet, och parrelationerna präglas av traditionella könsrollsmönster. Revolutionen av kvinnors ställning, som anförts av kvinnor i den socioekonomiska skalans övre del, är på detta sätt ofullständig. Så länge den förblir en affär för medelklassen och högutbildade, konstaterar Esping-Andersen, blir strävan att öka jämställdheten en kraft *som faktiskt driver på ojämlikheten i samhället*.

I det kapitel av boken som vi publicerar i denna utgåva ger han några exempel på mekanismer som är i kraft här. En är den tendens till mer homogena parrelationer som vi ser i dag, att högutbildade bildar familj och skaffar barn med andra högutbildade och lågutbildade med lågutbildade, vilket blir en hävstång för polariseringen. Detta får också konsekvenser på sikt, då det medför betydande skillnader när det gäller barns förutsättningar för framgång i kunskapssamhället. Det finns fler iakttagelser i boken som inte nämns i texten här, till exempel att den växande andelen äldre i befolkningen riskerar att leda till en *återfamiljarisering* av en större del av omsorgsarbetet, vilket främst kommer att drabba kvinnor i den nedre delen av den socioekonomiska skalan, med försämrade förutsättningar för eget yrkesarbete.

Samtidigt spelar den ofullgångna revolutionen av kvinnorollen en avgörande roll för den tilltagande demografiska obalansen med stagnerande fruktsamhet och ökande andelar äldre i befolkningarna i hela EU. Det är ingen tillfällighet att det är i den nedre halvan av den socioekonomiska skalan som barnafödandet minskar. Den skeva utvecklingen av jämställdheten driver på ojämlikheten. Det leder till att en del kvinnor antingen låter bli att skaffa barn eller skjuter upp det för att undvika att hamna i beroende i en ojämsälld relation – eller om man redan är i en sådan så upphör fruktsamheten efter det första eller möjligen andra barnet för att inte bördan ska bli tyngre. Förr hade fattiga fler barn än rika, därför att det ökade chanserna till försörjning i ålderdomen. Detta demografiska mönster håller på att förändras genom att mer jämställda parrelationer i övre delen av den socioekonomiska skalan, där man delar på ansvaret för barnomsorgen, numera tenderar att ha fler barn än de där nere.

Men det räcker inte. Med nuvarande trender väntas befolkningen i yrkesaktiva åldrar inom EU *minska* med cirka 60 miljoner människor fram till 2050. Samtidigt *ökar* andelen äldre som ska försörjas. Det råder inga tvivel om att detta kommer att utsätta välfärdsinstitutioner för stora påfrestningar och forcera ojämlikheten – om inte trenden vänds. "All god reformpolitik", skriver Esping-Andersen, "måste börja med

bebisar". För att främja detta är det av central betydelse att revolutionen av kvinnorollen fullbordas också i den nedre halvan av den socioekonomiska skalan.

Man kan erinra sig att den socialdemokratiska reformvågen i Sverige under 1900-talet fick sitt startskott med makarna Myrdals bok "Kris i befolkningsfrågan" år 1934. Att uppmärksamma demografiska problem är i själva verket en ingång till ett vitt spektrum av frågor som rör människors villkor i samhället överhuvudtaget. På 1930-talet öppnade befolkningsfrågan slussarna för en strid ström av reformpolitisk fantasi. Vi menar att de förutsättningarna också finns i dag. Av betydelse i sammanhanget är att den brist på arbetskraft som den befolkningsmässiga obalansen resulterar i skapar öppningar för en kreativ social ingenjörskonst med syfte att hushålla väl med knappa arbetskraftsresurser.

Esping-Andersen jämför villkoren mellan länderna i EU och i Nordamerika. Det finns betydande skillnader mellan de olika välfärdsregimerna, men ingen av dem går fri från dessa mekanismer, inte heller den nordiska - även om det institutionella ramverket här är bättre anpassat till kvinnors nya roller än på många andra håll. Men också i Sverige är revolutionen av kvinnans samhällsställning ojämnt fördelad över den socioekonomiska skalan. Ju längre ner vi kommer, desto större är kvinnors ekonomiska beroende av män. I Norden är kvinnornas förvärvsfrekvens i nivå med männens, men lönerna är lägre i kvinnodominerade yrken och många arbetar deltid i förening med större ansvar för hushålls- och reproduktionsarbete. Vi talar nu inte om marginaliserade och utsatta grupper. Detta är något som rör stora skikt i befolkningen. Men problematiken skärps nedåt längs den socioekonomiska skalan. Obalanserna är allra mest akuta bland marginaliserade och utsatta grupper med en hög frekvens av immigranter. Här är kvinnors förvärvsfrekvens särskilt låg. Samtidigt förekommer starka patriarkaliska normer och mönster från andra kulturer.

Nu är vi inte fria från traditionella värderingar bland infödda svenskar heller, även om det naturligtvis är en grov överdrift att som Gudrun Schyman en gång gjorde gällande att det är samma förtryckande strukturer här som bland talibaner i Afghanistan. Stefan Svallfors har i sin forskning visat att arbetarklassen i fördelningspolitiska frågor står till vänster om medelklassen, men i vad man kan kalla moral- och värderingsfrågor tenderar både dess män och kvinnor att vara mer konservativa.¹⁶

Det handlar bland annat om synen på könsroller, vilket står i överensstämmelse med Esping-Andersens tes om den ofullbordade revolutionen. Svallfors refererar till den amerikanske sociologen Seymour Lipset, som menar att det finns en tendens till "moralisk rigiditet och brist på intellektuell flexibilitet" i arbetarklassen beroende på en rad samverkande faktorer: social otrygghet och utsatthet, bristande integration i demokratins huvudfåra, auktoritära uppfostringstraditioner och låg utbildning, ett arbetsliv präglad av kollektivt organiserade rutiner och höga anspråk på social sammanhållning. Sådant kan man vara mer eller mindre skeptisk till, men Svallfors

---

¹⁶ Svallfors, S., *Klassamhällets kollektiva medvetande*, Umeå: Borea Förlag 2004.

skriver om "en klasseffekt av andra ordningen, varigenom skillnader i materiella resurser överförs till skilda moraliska ställningstaganden. Man kan till och med spekulera om att i en alltmer kosmopolitisk och flexibel internationell ekonomi kommer denna moraliska rigiditet att vara ytterligare ett hinder för utbildnings- och yrkesmässig framgång".

Här finns en jordmån för vad den amerikanska statsvetaren Sheri Berman kallar *kommunitära reaktioner*.¹⁷ Det handlar i grunden om en längtan efter en återuppbyggd samhällsgemenskap till skydd mot globalisering, ökade klyftor och ohämmad individualism, för att inte säga egoism. Berman har särskilt studerat en annan tidsperiod än vår, nämligen mellankrigstiden i Europa. Då blev en våg av starka folkliga kommunitära reaktioner mot marknadsekonomins kris och eliternas misslyckande kraftkällan för fascismens och nazismens uppmarsch på stora delar av vår kontinent. Ett undantag var Sverige, där arbetarrörelsen med Folkhemsvisionen lyckades fånga upp och leda denna tidens kommunitära våg i en annan riktning. Det är inte svårt att se att vi befinner oss i ett liknande läge i dag, med en brokig oppositionsrörelse underifrån i praktiskt taget alla europeiska länder i form av olika nationalistiska eller separatistiska partier som vädjar till traditionella värden, chauvinism och främlingsfientlighet.

Den norske journalisten Magnus Marsdal har i boken *Frp-koden* analyserat orsakerna till det populistiska Framstegspartiets framgångar, som till stor del handlar om inbrytningar i det socialdemokratiska Arbeiderpartiets traditionella väljarbas.¹⁸ Han kommer till slutsatsen att det är socialdemokratins misslyckande med - eller nedvärdering av - fördelningspolitiken, att Arbeiderpartiet har tappat "klassperspektivet", som har gjort att det för många inom arbetarklassen har blivit en del av en slags inte bara ekonomisk-politisk, utan också moraliskt-kulturell elit i samhället. Stefan Svallfors skriver: "Så länge den demokratiska vänstern förmår övertyga resurssvaga grupper om att deras materiella trygghet och levnadsnivå säkras bäst genom att välja socialdemokratien förblir dessa väljargruppers moraliska hållning inaktiv. Men när dessa försök misslyckas så kan andra politiska entreprenörer övertyga dem om att deras lojaliteter bör sökas på annat håll."

Om analysen stannar där hamnar arbetarrörelsen inför ett närmast olösligt dilemma. Ett vägval i riktning mot en fördelningspolitisk offensiv, kanske i förening med ett vädjande till traditionella värden och moralfrågor likt den brittiska *Blue Labour*-strömningen, skulle fjärma socialdemokratien från den breda intressegemenskap mellan arbetarklassen och stora delar av mellanskikten som är basen för dess välfärdsregim och har varit dess parlamentariska styrka. Men det följer också av det andra vägval som står till buds om vi stannar upp vid detta vägskäl, nämligen att låta

---

¹⁷ Berman, Sheri, *The Primacy of Politics*, Cambridge University Press 2006.

¹⁸ Lund: Celanders Förlag 2007.

socialdemokratin radikaliseras i moral- och värderingsfrågor för att möta de nutida, lätttröliga storstadsväljare som utgör en växande del av valmanskåren.¹⁹

Därtill får man lägga att en fördelningspolitisk offensiv av traditionellt slag knappast är ett effektivt sätt att möta de tilltagande sociala obalanser och den polarisering som eroderar socialdemokratins väljarbas i båda ändar i det globaliserade, urbaniserade kunskapssamhället – samtidigt som en *framgångsrik* politik för ökad jämlikhet och en bred samhällsgemenskap är själva livsnerven för socialdemokratin.

Esping-Andersens analys pekar i en annan riktning än det hopplösa vägvalet. Han påpekar att forskningen visar att ju starkare förhandlingsposition kvinnan har i parrelationen, desto större ansvar tenderar mannen att ta för det reproduktiva arbetet och relationen blir mer jämställd. Det handlar inte så mycket om att påverka attityder för att förändra verkligheten utan att i reformistisk anda verka i motsatt riktning. Ändrar vi på villkoren i verkligheten följer nog attityderna med. I den krassa värld vi lever avgörs kvinnans förhandlingsposition i stor utsträckning av i vilken grad hon bidrar till hushållets försörjning. I sammanhanget ter sig Gustav Möllers linje som socialminister på 1940-talet, i en tid när hemmafruidealet dominerade i Sverige och flertalet kvinnor saknade egen inkomst, att barnbidraget alltid skulle gå till modern, som intuitivt genial - kanske med grund i den egna barndomens erfarenheter från det fattigaste skiktet av arbetarklassen i Malmö. Det kan knappast råda något tvivel om att makten över barnbidraget förstärkte kvinnors förhandlingspositioner i familjerna under efterkrigsdecennierna.

Institutionella reformer som i dag understödjer fullbordandet av revolutionen av kvinnorollen över hela den socioekonomiska skalan, och samtidigt utjämnar människors livschanser genom att försvaga det sociala arvets makt, skulle på en och samma gång *både* undergräva grunden för rigida och konservativa värderingar *och* bli en motverkande kraft till de starka tendenser vi ser till ökade klyftor och polarisering i samhället.

Traditionellt har arbetarrörelsen haft två strategier för en mer jämlik samhällsgemenskap. Å ena sidan har man strävat efter att utjämna människors *startvillkor* genom utbildningspolitiska reformer, å andra sidan har man strävat efter att utjämna *utfallet här och nu* med omfördelnings- och välfärdspolitik. Esping-Andersens analys pekar mot en ny, *tredje* strategi som varken handlar om startvillkoren eller utfallet, utan om vad som händer däremellan, om *den sociala rörligheten*.

Under efterkrigstiden och därefter medförde utbildnings- och välfärdsreformer att den sociala rörligheten ökade (om än, som Esping-Andersen påpekar, kanske inte så mycket som tidens reformpolitiker föreställde sig). Men möjligheten till individuella

---

¹⁹ Den tredje möjligheten i sammanhanget, dvs. en förening av både fördelningspolitisk och värderingsmässig radikalism, är en blandning som Vänsterpartiets exempel visar attraherar strax över fyra procent av valmanskåren.

klassresor var närmast att betrakta som en positiv *biprodukt* av strävan efter ökad jämlikhet, inte *målet*. Orden på den klassiska valaffischen från år 1948 – ”Begåvad men fattig. Ge honom en chans” – med en bild av ett stretande cykelbud framför några överklasslynglar i läroverksmössor som slog dank väckte genklang i folkdjupet, men reformpolitiken syftade till att åstadkomma generella förbättringar för folket i dess helhet, inte primärt att öppna vägar till framgång för enskilda individer.

Med de samhällsförändringar vi ser i dag med globalisering, accelererande teknisk utveckling och en allt mer disruptiv strukturomvandling, ökad betydelse för kunskaper och inte minst en annalkande arbetskraftsbrist framstår det allt mer som socialdemokratins nya uppdrag att vinna stöd för ett i stora delar helt nytt institutionellt ramverk som understödjer att *varje* social position blir så *öppen* som möjligt i alla riktningar, såväl för att främja den individuella friheten som för att hushålla väl med allt knappare arbetskraftsresurser. Det handlar inte bara om omställning från gamla jobb till nya eller individuella klassresor – här finns en potential att sätta hela klassamhället i rörelse mot ökad jämlikhet på ett sätt som samtidigt svarar mot marknadsekonomins behov av en högre grad av flexibilitet och rörlighet i arbetslivet.

En central funktion för ett sådant nytt institutionellt ramverk - som bör integrera vad vi traditionellt har delat upp i olika stuprör för arbetslivspolitik, utbildningspolitik, arbetsmarknadspolitik, socialförsäkringar, familjepolitik, socialpolitik med mera - är att understödja fullbordandet av revolutionen av kvinnorollen längs hela den socioekonomiska skalan. Men vi menar att detta inte kan ses isolerat som en särskild fråga för sig. Vad vi behöver är ett institutionellt understöd för *alla* medborgare, kvinnor som män, att kunna svara mot utmaningarna och kraven i en tid av snabba och omvälvande förändringar både i samhället och i arbetslivet.²⁰

Det finns ett konstruktivt sätt att möta komunitära reaktioner – och det är att fånga upp dem och ta dem till kraftkälla för reformer som ger människor trygghet och utvecklingsmöjligheter i förändringen. I detta finns en öppning för att återigen stärka den intressegemenskap mellan arbetarklassen och stora delar av mellanskikten som måste utgöra basen för socialdemokratiskt reformarbete. Roger Mörtvik och Kjell Rautio rapporterar att oron för att tappa fotfästet i arbetslivet till följd av strukturomvandlingen faktisk är större och mer utbredd bland TCO-medlemmar än LO-medlemmar.²¹ Nyckelfrågan är institutionella reformer som stärker förtroendet för de gemensamma lösningarna och minskar behovet av privata. I detta ligger också en möjlighet att stärka människors känsla av sammanhang och samhällsgemenskap – och därmed försvaga grunden för att komunitära stämningar tar sig reaktionära och destruktiva uttryck.

---

²⁰ I rapporten *Ny strategi för jämlikhet* lade vi tidigare i år fram några konkreta förslag för delar av ett sådant nytt institutionellt ramverk (Tankeverksamheten inom Arbetarrörelsen i Göteborg 2011).

²¹ *Kompetent, lojal, otrygg*, Stockholm: TCO 2007.

Som Esping-Andersen understryker måste en sådan ny politik ha ett starkt barnperspektiv. Individens förmåga att svara mot de utmaningar som väntar i kunskaps-samhället formas i stor utsträckning under de första levnadsåren. Hur pass väl vi med samhällets stöd lyckas ge alla barn en bra start i livet spelar en avgörande roll för utvecklingen i ett medellångt tidsperspektiv – men också för människors uppfattning här och nu om att vi lever i ett gott samhälle.

Esping-Andersen påpekar att de tankar och förslag han diskuterar stämmer överens med vad många feminister förordar. Men han understryker att hans argumentation inte är feministisk eller ideologisk. Hans utgångspunkt, skriver han, är forskarens strävan att identifiera *Pareto*-optimum. Detta önskvärda läge, som definierades av den italienske sociologen och nationalekonomen Vilfredo Pareto, föreligger när tillgängliga resurser inte kan omfördelas så att någon får det bättre utan att någon annan får det sämre. Om däremot ett samhälle och dess ekonomi kan förändras så att minst en person har fördel av det utan att situationen försämras för någon annan, då finns en del kvar att göra innan *Pareto*-optimum har uppnåtts.

På liknande sätt kan man säga att Esping-Andersen förhåller sig till socialdemokratien. Det han skriver är i högsta grad relevant i arbetarrörelsens idédebatt – men han är ingen socialdemokratisk idépolitiker utan en forskare som analyserar samhällsfrågor ur saklig synvinkel. Vi menar att han hör till just den typ av sakkunniga som arbetarrörelsen måste återknyta förbindelsen till för att kunna restaurera den innovativa sociala ingenjörskonst som under den långa framgångsperioden för socialdemokratien i Sverige under 1900-talet tjänade landet och folket så väl.

Trots att Esping-Andersens banbrytande verk från år 1990, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, till stora delar är en analys av den svenska socialdemokratiska samhällsmodellen, så har boken aldrig översatts och givits ut på svenska. Den väckte stort uppseende internationellt och finns i en rad översättningar, bland annat till franska, spanska, kinesiska, japanska och koreanska – men som sagt, inte till svenska. Det vittnar om den svenska socialdemokratins och fackföreningsrörelsens under en tid svaga intresse för idépolitisk debatt och förnyelse.

Nu är kanske intresset större. Esping-Andersens senaste bok, *The Incomplete Revolution*, borde enligt vår mening vara en självklar referens i den pågående diskussionen om hur socialdemokratien ska återvinna sin orientering i tiden.

Källor

- Andersson, B. (1992), 'Effects of day care on cognitive and socio-emotional competence of 13-year-old Swedish schoolchildren', *Child Development*, 63.
- Atkinson, A. (1995), 'Is the welfare state necessarily an obstacle to economic growth?', *European Economic Review*, 39.
- Atkinson, A. & Viby-Mogensen, G. (1993), *Welfare and Work Incentives*, Oxford: Clarendon Press.
- Barnett, W. & Belfield, C. (2006), 'Early childhood development and social mobility', *The Future of Children*, 16.
- Barr, N. (1998), *The Economics of the Welfare State*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bernal, R. & Keane, M. (2005), 'Maternal time, child care and child cognitive development. The case of single mothers', opublicerat arbetspapper, Departement of Economics, Northwestern University (15 september).
- Bianchi, S., Cohen, P., Raley, S. & Nomaguchi, K. (2004), 'Inequality in parental investment in child-rearing' i Neckerman, K. (red.), *Social Inequality*, New York: Russell Sage.
- Bianchi, S., Robinson, J. & Milkie, M. (2006), *Changing Rhythms of American Family Life*, New York: Russell Sage.
- Biblarz, T. & Raferty, A. (1999), 'Family structure, educational attainment and socioeconomic success', *American Journal of Sociology*, 105(2).
- Bjorklund, A., Jantti, M. & Solon, G (2005), 'Income distribution within the life cycle versus between individuals'. i Bowles, S., Gintis, H. & Osborne Groves, M. (red.), *Unequal Chances: Family Background and Economic Success*, New York: Russell Sage.
- Blau, D. (2001), *The Child Care Problem: An Economic Analysis*, New York: Russell Sage.
- Bonke, J. & Esping-Andersen, G. (2008), 'Productivities, preferences and parental child care', *Demosoc Working Paper*, 29, Universitat Pompeu Fabra.
- Bourdieu, P. (1977), *Reproduction in Education, Society and Culture*, Beverly Hills: Sage.

- Bowles, S., Gintis, H. & Osborne, M. (2001), 'The determinants of earnings: A behavioral approach', *Journal of Economic Literature*, XXXIX.
- Bowles, S., Gintis, H. & Osborne Groves, M. (2005), *Unequal Chances: Family Background and Economic Success*, New York: Russell Sage.
- Carneiro, P. & Heckman, J. (2003), 'Human capital policy', i Heckman, J. & Krueger, A. (red.), *Inequality in America*, Cambridge, MA: MIT Press.
- CERC (2004), *Child Poverty in France*, Paris: Conseil de L'Emploi, des Revenues et de la Cohesion Sociale (rapport nr 4).
- Coleman, J. (1988), 'Social capital in the creation of human capital', *American Journal of Sociology*, 94.
- Couch, K. & Lillard, D. (2004), 'Non-linear patterns of intergenerational mobility on Germany and the United States', i Corak, M. (red.), *Generational Income Mobility*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Corak, M. (2004), *Generational Income Mobility in North America and Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Corak, M. (2005), 'Do poor children become poor adults?', arbetspapper för *CRISS Workshop*, Siena 26-26 september.
- Duncan, G. & Brooks-Gunn, J. (1997), *Consequences of Growing Up Poor*, New York: Russell Sage.
- Erikson, R. & Goldthorpe, J (1992), *The Constant Flux*, Oxford: Clarendon Press.
- Eriksson, R. & Jonsson, J. (1996), *Can Education be Equalized? The Swedish Case in Comparative Perspective*, Boulder, CO: Westview Press.
- Esping-Andersen, G. (2002), 'A child-centered social investment strategy' i Esping-Andersen, G., Gallie, D., Hemerijck, A. & Myles, J. (red.), *Why We Need a New Welfare State*, Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G. & Myles, J. (2008), 'The welfare state and redistribution', Ch. 14 in *The Oxford Handbook of Economic Inequality*, Oxford: Oxford University Press.
- Garreth, G. (1998), 'Global markets and national politics: collision course or virtuous circle?' *International Organization*, 52.
- Green, D. & Riddell, W. (2003), 'Literacy and earnings', *Labour Economics*, 10.
- Gregg, P., Harkness, S. & Machin, S. (1999), *Child Development and Family Income*, York: Joseph Rowntree Foundation.
- Gregg, P. & Wadsworth, J. (2001), 'Everything you ever wanted to know about worklessness and polarization at the household level but were too afraid to ask', *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 63.
- Gustafsson, S. & Kenjoh, E. (2004), 'New evidence on work among new mothers', *European Review of Labour and Research*, 10.
- Hanusheck, E., Kain, J., Markman, J. & Rivkin, S. (2003), 'Does peer ability affect student achievement?', *Journal of Applied Econometrics*, 18.

- Hemerijck, A. (2002), 'The self-transformation of European social models', i Esping-Andersen, G., Hemerijck, A. & Myles J. (red.) *Why We Need a New Welfare State*, Oxford: Oxford University Press.
- Hook, J. (2006), 'Men's unpaid work in 20 countries, 1965-1998', *American Sociology Review*, 71.
- Hyslop, D. (2001), 'Rising U.S. earnings inequality and family labor supply: the covariance structure of intrafamily earnings', *American Economic Review*, 91(4).
- Immervoll, H. & Barber, D. (2005), 'Can parents afford to work?', OECD-DELSA *Working paper*, nr 10.
- Jantti, M., Bratsberg, M., Roed, K., Raaum, R., Naylor, R., Osterbacka, E., Bjorklund, A. & Eriksson, T. (2006), 'American exceptionalism in a new light: A comparison of intergenerational earnings mobility in the Nordic countries, the United Kingdom and the United States', *IZA Discussion*, nr 1938, IZA-Bonn.
- Kamerman, S., Neuman, M., Waldfogel, J. & Brooks-Gunn, J. (2003), 'Social policy, family types and child outcomes in selected OECD-countries', OECD Employment and Social Affairs *Working Paper*, nr 6.
- Kangas, O. & Ritakallo, V. (1998), 'Social policy or structure? Income transfers, socioeconomic factors and poverty in the Nordic countries and France', LIS *Working Papers*, 190.
- Karoly, L., Kilburn, R. & Cannon, J. (2005), *Early Childhood Interventions*, Santa Monica, CA; Rand Corporation.
- Katz, L. & Autor, D. (1999), 'Changes in the wage structure and earnings equality', i Ashenfelter, O. & Cards, D. (red.), *Handbook of Labor Economics*, Vol. 3A, Amsterdam: Elsevier.
- Katzenstein, P. (1984), *Small States in World Markets*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kvist, J. (2002), 'Activating welfare states: How social policies can promote employment', i Clasen, J. (red.), *What Future for Social Security?*, Bristol: The Polity Press.
- Machin, S. & Vignoles, A. (2005), *What's the Good with Education?*, Princeton: Princeton University Press.
- Maurin, E. (2002), 'The impact of parental income on early schooling transitions', *Journal of Public Economics*, 85.
- Mayer, S. (1997), *What Money Can't Buy*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mayers, M., Rosenbaum, D., Ruhm, C. & Waldfogel, J. (2004), 'Inequality in early childhood education and care: What do we know?', i Neckerman, K. (red.), *Social Inequality*, New York: Russell Sage.
- McLanahan, S. & Sandefur, G. (1994), *Growing up with a Single Parent*, Cambridge MA: Harvard University Press.

- OECD (2003), *Knowledge and Skills for Life*, Paris: OECD.
- Preston, P. (2004), 'The value of children', i Moynihan, D., Smeeding, T. & Rainwater, L. (red.), *The Future of the Family*, New York: Russell Sage.
- Ruhm, C. (2004), 'Parental employment and child cognitive development', *Journal of Human Resources*.
- Schmid, G. (2008), *Full Employment in Europe*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Simonsen, M. (2005), 'Provision and costs of high quality day care and female employment', *opublicerat arbetspapper*, Department of Economics, Aarhus University (april).
- Solon, G. (1999), 'Intergenerational mobility in the labor market' i Ashenfelter, O. & Cards, D. (red.), *Handbook of Labor Economics, Vol. 3A*, Amsterdam: Elsevier.
- Waldfogel, J. (2002), 'Child care, women's employment and child outcomes', *Journal of Population Economics*, 15.
- Warren, J., Hauser, R. & Sheridan, J. (2002), 'Occupational stratification across the life course', *American Sociological Review*, 67.